

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Асоціація українських правників
Українська екологічна спілка
Адвокатське об'єднання “Василь Костицький і Партнери”

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

науково-практичний журнал

ISSN 2413-7189

№ 1-2
2018

ЗМІСТ

Костицький В.В. Екологічне право як теолого-соціологічний феномен	2
Латишева В.В. Правове забезпечення перманентного сільського господарства в Україні	11
Костицька І.О. Поняття та специфіка соціальної відповідальності парламентарія в сучасному суспільстві.....	16
Новицький А.М., Кащук К.Л. Право постійного користування земельною ділянкою та право оренди земельної ділянки: питання удосконалення переліку суб'єктів.....	21
Sydor Victoria D. Land law: is it public or private?	24
Костицька С.В. Про врахування екологічних вимог в інституті довірчої власності	28
Суходольська А.А. Відображення положень Хартії основних прав Європейського Союзу у документах щодо свободи переміщення робочої сили.....	32
Тимошенко М.О. Екологічний зміст права на вищу освіту	36
Погоріленко А. Еколого-правові механізми забезпечення права на життя ненародженої дитини	41
Шишовська О. Екологічна безпека підприємства у контексті комплексної безпеки підприємницької діяльності	45

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯК ТЕОЛОГО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Костицький В.В., доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Президент Асоціації українських правників, професор

***Анотація:** У статті екологічне право розглядається як ознака цілісності права, обумовлена єдністю приватного і публічного права, а також як найбільш яскравий приклад поєднання Божественного у праві – Морально-етичного імперативу, дарованого Людині Всевишнім - та Соціального – твореними соціумом як Суспільством творців екологічними моральними нормами, традиціями, звичаями. У цьому зміст запропонованої автором теолого-соціологічної теорії права, яка у даній статті розглядається на прикладі особливостей взаємодії суспільства і довкілля, проявляється у розвитку екологічного права. Автор зазначає, що суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, але й не-правом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи, тому захист життєвого середовища людини від руйнування, охорона здоров'я і життя людини, а звідси їх захист від негативного впливу забрудненого довкілля стає однією із найважливіших соціальних цінностей. Результатом правового життя тут є еколого-правова культура суспільства. Отже, право є феноменом сучасної цивілізації, створений соціумом в рамках Морального імперативу добра і справедливості, Вищих законів (Божественних, космічних, як про це зазначено у роботах ряду вчених), за якими людина, створена за праобразом Божим, наділена талантом і правом на творчість.*

Право не є результатом сліпого наслідування Вищої волі. Творець наділив людину і суспільство розумом та визначив через заповіді основні засади суспільного життя і міжособистісних та колективних відносин, визначив моральні імперативи. При цьому права на гріх не маємо. Всяка діяльність у системі «людина - довкілля» або «людина – суспільство» або «суспільство – довкілля» має враховувати права та інтереси собі подібних, у тому числі їх право на чисте довкілля, у чому ми усі суці на Землі рівні.

В снові державного захисту екологічних прав і свобод людини і громадянина на думку автора – договірне начало, закладене у Конституцію України, яка ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу – громадян усіх національностей, що мешкають в Україні, як Суспільний договір між суспільством і державою. Зміст цього Суспільного договору зафіксований у статтях 3 та 19 Конституції України, за якими права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а правовий порядок будується на обмеженні держави і державних органів правом, Конституцією та законами, правами і свободами людини. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні, здорові умови праці, проживання, навчання тощо”.

Автор підкреслює, що розвиток екологічного права, як і поява масових екологічних рухів, завдячують потужному наступу екологічної науки. Усвідомлення вичерпності адаптаційних можливостей природи, необхідності охорони довкілля яке середовища людського життя, потреби у правовому регулюванні цих суспільних відносин та виконанні державою екологічної функції прийшли у суспільство перш за все через уста та праці вчених. Вирішення посталих перед сучасною цивілізацією проблем раціонального використання природних ресурсів, охорони природи та забезпечення екологічної безпеки як єдиного завдання, знаходиться зараз у сфері творчої діяльності вчених-екологів, у тому числі і юристів – екологів, передбачає також єдність правового регулювання на основі поєднання державного регулювання (адміністративно-управлінських, економіко-регулюючих і стимулюючих засад, інституту юридичної відповідальності[1; 2] та закріплених у праві морально-етичних імперативів взаємодії суспільства і довкілля) і еколого-обгрунтованої діяльності інститутів громадянського суспільства як чотирьох опор, на яких має будуватися реалізація завдань спільної відповідальності держави і громадянського суспільства за дотримання вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Останнє обумовлює єдність системи екологічного права як суспільного феномену. Ця єдність оснований на: єдності екологічної політики держави та її екологічної функції, що охоплює як охорону, так і використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; єдності трьох форм державного регулювання у системі охорони довкілля – адміністративного управління і контролю, економіко-правового механізму, юридичної відповідальності; спільній відповідальності держави і громадянського суспільства за охорону, збереження і раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля та його збереження для нинішнього і майбутніх поколінь людей, яка (єдність) будується на екологічній етиці і культурі, які випливають із Морального імперативу суспільного життя, визначеного і дарованого людині Всевишнім; єдності об'єктів навколишнього природного середовища, предмету і методів правового регулювання та принципів екологічного права. Екологічне право відбиває загальні закономірності та складнощі становлення сучасної української системи права, економіко-правового механізму охорони довкілля, розвивається під впливом різноманітних чинників економічного, соціального та екологічного порядку навколо ідеї

людиноцентризму, усвідомлення розуміння збереження довкілля як просторової бази життя людини-творця.

Ключові слова: телого-соціологічне розуміння права, теолого-соціологічна теорія права, Морально-етичний імператив, цілісність права, поняття екологічного права, принцип екологічного права.

Summary: In the article environmental law is considered as a sign of the integrity of the law, due to the unity of private and public law, as well as the most striking example of the combination of the Divine in law - the moral and ethical imperative given to the Man of the Almighty - and the Social - created society as the Society of Creators with environmental moral standards, traditions, customs. In this content the author's proposed theological sociological theory of law, which in this article is considered on the example of the peculiarities of the interaction of society and the environment, manifests itself in the development of environmental law. The author notes that social life is regulated not only by legal norms, but also non-law, that is, by force habits, fashion, remnants, values of the individual, therefore protecting the human environment from destruction, health and human life, and hence their protection from the negative effects of the polluted environment becomes one of the more important social values. The result of legal life here is the ecological and legal culture of society. Consequently, right is a phenomenon of modern civilization created by society within the framework of the moral imperative of good and justice, the higher laws (Divine, cosmic, as indicated in the works of a number of scholars), by which a person, created in the form of God, is endowed with talent and the right to creativity.

Right is not the result of the blind imitation of the Highest Will. The Creator gave the person and society the mind and defined through the commandments the basic principles of social life and interpersonal and collective relations, defining moral imperatives. At the same time, we have no right to sin. Any activity in the system of "man - the environment" or "man - society" or "society - the environment" should take into account the rights and interests of the like, including their right to a clean environment, in which all of us on Earth are equal.

In the new state of protection of environmental rights and freedoms of man and citizen, according to the author, the contractual principle enshrined in the Constitution of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 on behalf of the Ukrainian people - citizens of all nationalities living in Ukraine as a social contract between society and the state. The content of this Social Contract is enshrined in Articles 3 and 19 of the Constitution of Ukraine, according to which human rights and freedoms determine the content and direction of the state's activities, and the legal order is based on the restriction of the state and state bodies by law, the Constitution and laws, human rights and freedoms. A natural person has the right to safe food products for her (food products and household items). A natural person is entitled to proper, safe, healthy working conditions, residence, training, etc. "

The author emphasizes that the development of environmental law, as well as the emergence of massive ecological movements, are due to the powerful offensive environmental science. Awareness of the exhaustiveness of the adaptation of nature, the need to protect the environment of the environment of human life, the need for legal regulation of these social relations and the state's performance of environmental functions came into society first of all through the mouth and work of scientists. Solving the problems of rational use of natural resources, protecting nature and ensuring ecological safety as a single task facing modern civilization is now in the field of creative activity of environmental scientists, including environmental lawyers, and also provides for the unity of legal regulation based on a combination of state regulation (administrative-managerial, economic-regulatory and stimulating principles, the institute of legal responsibility and enshrined in the law of moral-ethical imperatives of interaction her society and the environment) and environmental-based activities of civil society as the four pillars on which to build common implementation challenges liability and civil society compliance management of natural resources and environmental protection for present and future generations.

The latter determines the unity of the system of environmental law as a social phenomenon. This unity is based on: the unity of the state's environmental policy and its ecological function, covering both protection and the use of natural resources and ensuring environmental safety; the unity of the three forms of state regulation in the system of environmental protection - administrative control and control, economic and legal mechanism, legal liability; the joint responsibility of the state and civil society for the protection, preservation and rational use of natural resources, protection of the environment and its preservation for present and future generations of people, which (unity) is based on the ecological ethics and culture, which derive from the moral imperative of social life, determined and given man of the Almighty; the unity of objects of the environment, the subject and methods of legal regulation and principles of environmental law. Environmental law reflects the general patterns and complexities of the formation of the modern Ukrainian system of law, the economic and legal mechanism of environmental protection, which develops under the influence of various factors of economic, social and ecological order around the idea of human-centeredness, awareness of the understanding of preservation of the environment as a spatial basis of the life of the person-creator.

Постановка на загальносвітовому рівні питання про забезпечення сталого розвитку у сучасному глобалізованому світі обумовлює потребу в переосмисленні наших уявлень про право і державу та їх роль і місце у регулюванні взаємодії громадянського суспільства та довкілля. Звідси дослідження поняття, місця і ролі екологічного права у суспільному

житті та системі права логічно починати з аналізу сучасного розуміння права та правової системи, особливостей структуризації права та інших теоретико – методологічних проблем.

Саме сучасне розуміння права найбільш повно демонструє його соціальний зміст, пов'язане із соціумом, обумовлене необхідністю збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь людей та збереження сучасної цивілізації.

Як соціальне явище право знаходить свій вияв у суспільних відносинах. Право „живе” доки воно застосовується суспільством і твориться ним. Життя як попередніх, так і нинішнього суспільства нерозривно пов'язане із довкіллям, яке є не тільки просторовим середовищем існування людства, але й джерелом матеріальних благ, необхідних для життя. Саме тому поняття і зміст права, його соціальне призначення можна найбільш повно і достовірно розкрити на прикладі екологічного права.

Право включає як державно-владні веління, так і норми звичаєвого права, традиції, моральні норми. Соціальні норми, з яких виростають правові веління, виникають у силу суспільного життя у взаємодії соціуму із навколишнім природним середовищем. Тут знаходимо джерело для визначення нормативів використання природних ресурсів, бережливого ставлення до навколишнього світу та раціонального використання природних багатств.

Зрозуміло, виникає інтерес віднайти «первісну норму», з якої виростає право. Адже це не просто сліпе обожнювання сил природи, а даровані Всевишнім правила суспільного життя. Найбільш концентровано сформульовані та передавані від покоління до покоління як десять заповідей у Біблії християн, 607 правил поведінки іудеїв у Торі, 73 мусульманських правил у Корані.

Людина – істота біосоціальна. Потреба у нормах поведінки обумовлена наявністю собі подібних, спілкуванням з ними та потребою взаємодії для добування життєвих ресурсів.

Оскільки суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, але й неправом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи, захист життєвого середовища людини від руйнування, охорона здоров'я і життя людини, а звідси їх захист від негативного впливу забрудненого довкілля стає однією із найважливіших соціальних цінностей. Результатом правового життя тут є еколого-правова культура суспільства. Отже, право є феноменом сучасної цивілізації, створений соціумом в рамках **Морального імперативу добра і справедливості, Вищих законів** (Божествених, космічних, як про це зазначено у роботах ряду вчених), за якими людина, створена за образом Божим, наділена талантом і правом на творчість.

Право є не результатом сліпого наслідування Вищої волі. Творець наділив людину і суспільство розумом та визначив через заповіді основні засади суспільного життя і міжособистісних та колективних відносин, визначив моральні імперативи. При цьому права на гріх не маємо. Всяка діяльність у системі «людина - довкілля» або «людина – суспільство» або «суспільство – довкілля» має враховувати права та інтереси собі подібних, у тому числі їх право на чисте довкілля, у чому ми усі суцї на Землі рівні. Разом з тим, жоден закон, підготовлений людиною, не може скасувати норму, написану Творцем[3].

Всевишній сотворив людину за образом і подобою своєю, тобто не тільки наділив її безсмертною душею і розумом[4], але й дав право на творчість. Зрозуміло. Про тілесну подібність людини із Всевишнім мова йти не може. Наша богоподібність у наявності безсмертної душі, права на творчість. Творець створив нас творцями. У цьому наша богоподібність.

На відміну від усіх інших живих істот людина наділена сумлінням, моральністю, здатністю жити згідно із моральними чеснотами, які удосконалюються у процесі цивілізації.

Людина як творіння Всевишнього творить навколишній світ свого життя не тільки із матеріальних предметів, але й з духовних субстанцій. Люди, суспільство творять і право – традиції, звичаї, моральні норми, нормативні правові акти – в рамках вищих законів (Божественних, космічних, як про зазначено у роботах ряду вчених). Звідси, держава не має монопольного права на творення права шляхом ухвалення нормативних правових актів, оскільки соціум послуговується не тільки законами та іншими актами державного веління.

У цьому зміст теолого-соціологічного розуміння права, як феномену, що твориться суспільством та державою навколо Морального імперативу, дарованого Всевишнім.

Не вступаючи у дискусію, чи природні права людини даровані Богом, а чи належать індивіду як елементу живої природи, як біосоціальної істоті, зазначимо, що в їх основі – імперативи вищих законів, Моральний імператив Вищого розуму (Всевишнього).

Саме Моральний імператив складає не тільки основу права, але й обумовлює його цілісність, право – цілісне. Прояви цілісності права знаходимо у його розумінні та витоках. Спробуємо сформулювати основні положення, які дозволяють розкрити цілісний характер права., що є однією із визначальних підстав теолого-соціологічного розуміння права. Право як свідчить древня римська приказка, є мірою добра і справедливості, твориться суспільством «навколо» названого вище Морального імперативу в інтересах усіх членів суспільства[5].

Людина створена вільною, як і сам Творець. Воля у людини завжди вільна[6]. Основою свободи людини Адам Сміт називав економічні і політичні права та свободи, тобто право приватної власності, з одного боку, та виборчі права і свободу слова, з другого боку. Тут ліберальна модель держави, яка за участю автора цих рядків закладена у Конституцію України 1996 року, знаходить своє призначення у вигляді обов'язку держави забезпечувати реалізацію прав і свобод вільної людини.

Правова система як сукупність усіх правових явищдержави визначає не тільки особливості взаємодії людини із суспільством і довкіллям, але й обсяг гарантованих і забезпечуваних державою прав і свобод людини, форму правління, політичний (правовий) режим, модель влади, але й характеризує особливості сучасного державно-правового розвитку, оскільки сучасна держава не може залишатися ізольованою у глобальному світі.

Під правовою системою розуміють або систему правових норм, або правові норми і правові відносини, або ж побудову права як нормативного утворення та співвідношення правотворчості і застосування права[7]. Право ж в загальносоціальному розумінні – це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які визначаються рівнем розвитку суспільства[8]. Таким чином, право із законообмеження стає феноменом, у якому система обмежень особи і його обов'язків кореспондується з обов'язками держави і можливостями особи.

Впродовж останніх десятиліть право в Україні традиційно розглядалося як дзеркало суспільних відносин, яке тільки фіксує досягнутий рівень розвитку і позбавлене творчої сили як вторинний (надбудовний) елемент дійсності, додаток до економічних відносин, що обслуговує інструментарій економіки і саме є тільки інструментом держави.

Особливістю попереднього підходу до розуміння права був радянський суб'єктивний нормативізм[9], тобто заперечення приватного у праві, абсолютизація публічного права, обумовлені передбаченими державною ідеологією рамками бачення права. Це, на нашу думку, породжувало правовий нігілізм, недооцінку права, його ігнорування у величезних соціально-економічних масштабах гігантської держави. У сфері взаємодії суспільства навколишнього природного середовища це явище проявилось в абсолютизації права людини на егоїзм у використанні природних надбань, втіленому у відомій формулі Івана Мічуріна «Ми не можемо ждати милостей від природи. Взяти їх у неї – наше завдання». У результаті ми отримали абсурдну анти природну економіку, хижацьку експлуатацію природних ресурсів, коли кожна соціальна група визискувала бездумно у природи над можливе і над потрібне. В погоні за планом вилловлювали тонни

риби, яка гнила не перероблена, а кораблі у цей час ловили нові тонни, обкрадаючи рибні запаси наступних поколінь. Невикористаний за зміну бензин або дизельне паливо зливали у канаву задля права заправити бак автомобіля для роботи на наступний день. У повітря викидали мільйони тонн шкідливих речовин, вилучаючи із запасів природних копалин один-два елементи, а решту - у відвали та шламонакопичувачі. І так у всіх галузях взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища анти природня, анти людська та богопротивна поведінка з надією на невичерпність запасів Природи, нагороди від влади, сьогоденну вигоду...

Така порочна практика освячувалася ідеєю побудови комуністичного майбутнього, «коли багатства поллються повним потоком», як про гласив Моральний кодекс будівника комунізму. І байдуже, що ці невідомі багатства могли появитися на сплюндрованій землі, знищеній вікової культурі наших предків під водосховищами чи поверненим стоком північних рік колишнього Радянського Союзу. Не враховувалася доля наших дітей і внуків, їхні потреби в неенергетичних ресурсах, корисних копалинах, продуктах харчування. Не враховувалася особлива роль права як феномену, що твориться суспільством, а не тільки державою, а тому є формою суспільного життя. “Право є перш за все безпосередня наявність буття...” – писав Г.Гегель у праці “Філософія права”[10], тобто явище і сутність, без яких важко уявити сучасне суспільство. Мода на Г.Гегеля не минала, але його визначення права як необхідного елемента буття розумілося дещо спрощено.

Одержавлене суспільство послуговувалося виключно державними нормами права. Держава експлуатувала природні ресурси, виробляла засоби для життя, контролювала дотримання нею ж екологічних норм у процесі і суспільного виробництва. Традиційно природо користувач в особі міністерства сам же й контролював справедливість використання природних ресурсів: рибна інспекція входила до складу міністерства рибного господарства, інспекція охорони вод – до міністерства меліорації і водних ресурсів, і т.д. Право – як соціальне явище[11], надбання духовної культури, мистецтва, було позбавлене творчої основи, за допомогою якої розбудовуються нові соціально-економічні відносини. Спроби зламати такі нормативні стереотипи запроваджувалися тільки у пострадянський період. Український досвід, Конституція України 1996 року, проект якої створювався за участю автора як модель для розбудови держави, формування системи права, громадянського суспільства та нової вільної людини, – найкращий аргумент на користь такого твердження.

Перш за все, право є Моральним імперативом, в основі якого лежить Божественна воля і який визнаний, санкціонований державою та забезпечується нею. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд. Він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку. Право, як свідчить древня римська приказка, є мірою добра і справедливості.

Право як жива матерія високого духу повертається до нас тими сторонами, яких ми раніше не помічали. Згадаємо, що антична приказка трактувала право як мистецтво добра і справедливості. У Конституції України, очевидно, на розвиток цього положення у статті 3 встановлено, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави. Таким чином, право перетворюється із дарованої державою можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави.

Оскільки людина народжується вільною, свобода і необхідність – ось два справжніх критерії, два справжніх ключі до розуміння права як цілісного феномена, який поєднує публічне і приватне життя суспільства. Свобода як така живе тоді, коли наче птах може мати два крила, з яких одне – приватне життя особи, побудоване на праві на власну ідентичність та приватну власність, а друге – право на участь у публічному житті, очевидно, перш за все – виборче право. І тоді необхідність розуміється як обов'язок індивіда враховувати в реалізації своїх інтересів публічні і приватні інтереси.

Традиційні наші уявлення про право і спроби нині розмежувати право на публічне і право приватне як грані цілісності права потребують, звичайно, певних досліджень, в основу яких буде покладено осмислення попереднього досвіду. Відомий німецький вчений Ф.Савіньї зазначав з цього приводу, що у публічному праві ціле є метою, а окрема людина має другорядне значення (слід зазначити, що ми з таким розумінням права прожили певний і досить тривалий історичний відрізок), а у приватному праві окрема людина є метою, є ціллю, а ціле як держава є тільки засобом.

На відміну від правової системи як сукупності усіх правових явищ система права включає галузі права та інститути права. Логічне запитання – чи можна у системі права виділити галузі, які відносяться до приватного права, та позначити галузі права, які є публічним правом? На рівні поділу права на галузі про це ще можна говорити: цивільне право безумовно складає основу приватного права. Природне право, як говорив Ульпіан, також відносимо до приватного права. У природному праві містяться права і свободи особи, невід’ємно належні їй як біосоціальній істоті, які не можуть бути даровані державою, а тільки у силу визнання їх державою мають закріплюватися у конституції як суспільному договорі громадян між собою та громадянського суспільства і держави. Тут рівень публічності природного права відповідає рівню публічності цивільного права.

Натомість, конституційне право, адміністративне право, кримінальне право є галузями публічного права. Однак, при розгляді права як системи, що включає структурні одиниці, виявляється певна умовність поділу права на публічне і приватне. Навіть у цивільному праві як основи приватного права є норми публічно-правові, зокрема, ті, що стосуються правового регулювання інтелектуальної власності. І у таких галузях публічного права, як конституційне право та земельне право, знаходимо норми, що регулюють відносини оренди земельних ділянок. Суб’єктами договору оренди тут є орган місцевого самоврядування і державної виконавчої влади, з одного боку, та фізична або юридична особа, з другого боку. А укладенню договору оренди передують процедура прийняття відповідного рішення органом місцевого самоврядування або державної виконавчої влади, що є сферою публічного права. Процедура прийняття рішення про укладення договору оренди юридичною особою є питанням приватного права.

Одним із проявів цілісності права поряд з його поділом на публічне і приватне та їх єдністю є формування комплексної галузі права “екологічне право”, яка поєднує в собі і форми публічного права, і форми приватного права, включає як норми екологічного законодавства, так і норми інших галузей права.

Спробуємо виділити ознаки такого твердження. Перш за все, відзначимо, що в основі екологічного права лежить природне право людини на сприятливе для життя і безпечне для здоров’я і життя довкілля. Це право кореспондує відповідний обов’язок держави, який нині закріплений у ст. 16 Конституції України: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави. Ця норма публічного права знайшла свій розвиток в “Основному законі” приватного права – Цивільному кодексі України, який вступив у дію з 1 січня 2004 року. У статті 293 Цивільного кодексу України “право на безпечне для життя і здоров’я довкілля”, зокрема, зазначається: “Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення”.

В снові державного захисту екологічних прав і свобод людини і громадянина – договірне начало, закладене у Конституцію України, яка ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу – громадян усіх національностей, що мешкають в Україні, як Суспільний договір між суспільством і державою. Зміст цього Суспільного договору зафіксований у статтях 3 та 19 Конституції України, за якими права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності

держави, а правовий порядок будується на обмеженні держави і державних органів правом, Конституцією та законами, правами і свободами людини. А початок прав людини слід шукати у гідності, що належить кожній людській істоті[12]. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні, здорові умови праці, проживання, навчання тощо". Стаття 293 Цивільного кодексу України взаємопов'язана не тільки із статтею 16, а й зі статтею 50 Конституції України, яка також встановлює право особи на екологічну безпеку, але є дещо вужчою за своїм змістом.

Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

У цьому контексті обмеження свободи людини обумовлено екологічними правами інших людей, а тому є не правом держави, а легітимізованим її обов'язком на підставі Суспільного договору (Конституції) з метою захисту прав і свобод інших людей. Зрозуміло, що соціолого-правова характеристика цих проблем вимагає окремого дослідження.

Тут звернемо увагу на суттєву різницю між обов'язком держави забезпечувати безпечне довкілля, як це зазначено у Цивільному кодексі України, та таким же правом держави забезпечувати сприятливе для життя навколишнє природне середовище. Це, на перший погляд, невелика різниця, обумовлена оціночними параметрами, але у контексті завдань держави це дуже різні обсяги зобов'язань, що потребують окремого дослідження.

У будь-якому випадку результат правого регулювання екологічних відносин має являти певний стан суспільних відносин у сфері взаємодії суспільства і природи, за якого якість довкілля є сприятливою для людини і окремих природних компонентів, а якість і кількість природних ресурсів забезпечують економіку нинішнього та майбутнього поколінь людей[13].

Така впорядкованість суспільних відносин можлива лише за умов екологічної стабільності, під якою розуміють здатність екосистеми протистояти абіотичним та біотичним факторам середовища, включаючи антропогенні впливи[14].

Практично чи не єдиним, одночасно ефективним і результативним, а також універсальним інструментом забезпечення вирішення цих проблем є екологічне право. Екологічне право через сукупність притаманних йому принципів, функцій і завдань, а також юридичних норм і правил, закріплених в актах законодавства, покликане закласти основоположні засади формування параметрів поведінкових характеристик суб'єктів екологічних відносин (соціуму) через:

- формування нового еколого-правового світогляду;
- створення дієвої системи екологічного виховання і екологічної освіти;
- формування сучасного екологічного законодавства;
- створення дієвої системи управління в галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища;
- формування і реалізацію економіко-правового механізму охорони довкілля;
- розробку ефективної екологічної політики та її послідовну реалізацію;
- створення правових засад участі громадськості у здійсненні управління та контролю у сфері природокористування та охорони довкілля.

Змістом екологічної політики держави є право людини на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище (право на сприятливе для життя довкілля) як основа формування екологічної політики. Сучасне розуміння завдань держави у цій сфері передбачає визнання і реалізацію нових для правового регулювання екологічних правовідносин принципів: принципу обачності при плануванні або впровадженні будь-яких заходів з тим, який передбачає попередження або мінімізацію ризику чи небезпеки негативного впливу на довкілля, а також обов'язковість екологічної експертизи. Звернемо

увагу також на принцип субсидіарності екологічної політики держави, тобто використання в екологічній політиці держави міжнародних норм і правил, якщо вони виявляються більш ефективними, ніж національні, і навпаки, використання національного законодавства, якщо його вимоги є більш ефективними для досягнення завдань охорони довкілля, ніж міжнародні. У сучасних умовах важливим стає загальносуспільне розуміння необхідності зваженості видатків на реалізацію природоохоронних заходів, фінансових можливостей держави та обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку, а також пріоритетності для суспільства життєзабезпечуючих (соціальних, рекреаційних, захисних) функцій біосфери по відношенню до прямого (сировинного) використання природних ресурсів.

Мета екологічної політики держави полягає у створенні такої моделі споживання природних багатств та взаємодії суспільства і довкілля, яка забезпечувала б нормальний процес еволюції суспільства на засадах сталого розвитку. Сталий розвиток тут розглядаємо як обумовлений потребами суспільства принцип і мету екологічного права, а також як соціально, духовно, економічно і екологічно збалансований розвиток, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для нинішнього та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини, при умові, що це не призводить до погіршення стану довкілля, деградації природного середовища та виснаження природних ресурсів і забезпечує безперервний прогрес суспільства. Власне створення правових засад реалізації зазначеної мети є ключовою проблемою інституту екологічного права, що дає підстави розглядати його з позицій універсального інструмента вирішення проблем взаємодії суспільства і природи.

Право кожної держави як система, що включає такі структурні одиниці, як галузі права, перебуває у постійній динаміці. Поряд із традиційними галузями права, зокрема, такими як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та інші формуються і утверджуються інші галузі права. Сьогодні загальновизнаним є виокремлення екологічного права як комплексної галузі права, продовжуються дискусії щодо подальшого розвитку господарського права як самостійної галузі права.

Галузь права об'єднує відносно самостійну сукупність норм права, які регулюють певні сфери суспільних відносин. Великі галузі права можуть об'єднувати як інститути права, так і більші угруповання – підгалузі права, тобто сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини одного роду (банківське, бюджетне право у складі галузі фінансового права).

І, нарешті, найменшою структурною складовою у системі права є правова норма – конкретне правило поведінки, установлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Норму права можна порівнювати з молекулою речовини, тобто найменшою складовою речовини, яка зберігає властивості цієї речовини. Молекула води є водою, а два атоми водню або атом кисню мають інші у порівнянні з водою властивості. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості і особливості права. Тому зведення норми права до простого правила поведінки дещо спрощує саму природу права.

Найяскравіше така особливість права проявляється в екологічному праві, яке об'єднує правові норми, спрямовані на збереження довкілля, у якому проживає людина.

Екологічне право – це комплексна галузь права, яка регулює правові відносини у сфері охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, тобто відносини, пов'язані з охороною та використанням довкілля у

цілому та природних ресурсів довкілля з метою забезпечення збалансованого сталого розвитку в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Розвиток екологічного права, як і поява масових екологічних рухів, завдячують потужному наступу екологічної науки. Усвідомлення вичерпності адаптаційних можливостей природи, необхідності охорони довкілля яке середовища людського життя, потреби у правовому регулюванні цих суспільних відносин та виконанні державою екологічної функції прийшли у суспільство перш за все через уста та праці вчених. Вирішення посталих перед сучасною цивілізацією проблем раціонального використання природних ресурсів, охорони природи та забезпечення екологічної безпеки як єдиного завдання, знаходиться зараз у сфері творчої діяльності вчених-екологів, у тому числі і юристів – екологів, передбачає також єдність правового регулювання на основі поєднання державного регулювання (адміністративно-управлінських, економіко-регулюючих і стимулюючих засад, інституту юридичної відповідальності[1; 2] та закріплених у праві морально-етичних імперативів взаємодії суспільства і довкілля) і еколого-обґрунтованої діяльності інститутів громадянського суспільства як чотирьох опор, на яких має будуватися реалізація завдань спільної відповідальності держави і громадянського суспільства за дотримання вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Останнє обумовлює єдність системи екологічного права як суспільного феномену. Ця єдність оснований на: єдності екологічної політики держави та її екологічної функції, що охоплює як охорону, так і використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; єдності трьох форм державного регулювання у системі охорони довкілля – адміністративного управління і контролю, економіко-правового механізму, юридичної відповідальності; спільній відповідальності держави і громадянського суспільства за охорону, збереження і раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля та його збереження для нинішнього і прийдешніх поколінь людей, яка (єдність) будується на екологічній етиці і культурі, які впливають із Морального імперативу суспільного життя, визначеного і дарованого людині Всевишнім; єдності об'єктів навколишнього природного середовища, предмету і методів правового регулювання та принципів екологічного права. Екологічне право відбиває загальні закономірності та складнощі становлення сучасної української системи права, економіко-правового механізму охорони довкілля[15], розвивається під впливом різноманітних чинників економічного, соціального та екологічного порядку навколо ідеї людиноцентризму, усвідомлення розуміння збереження довкілля як просторової бази життя людини-творця.

Список використаних джерел

1. Костицький В.В. Соціолого правове обґрунтування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Малий і середній бізнес, 2012, №3-4, с.3-10;
2. Костицький В.В. Інститут юридичної відповідальності у системі забезпечення екологічного життєвого простору людини Малий і середній бізнес, 2012, №1-2, с.3-9
3. Benedict XVI. Address of his holness Benedict XVI to the partisipants international congress on natural moral law. -Clementine Hall Monday, 12 February 2007. - © Copyright 2007 - Libreria Editrice Vaticana. - http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2007/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20070212_pul_en.html
4. Святий Тома Аквінський. – Цит. За книгою:Татаркевич Владислав. Історія філософії: Т.1: Антична і середньовічна філософія/ Пер. З пол. А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1997. С. 337, 342.
5. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. – Соціологія права. – К., 2012 № 1(3). – С. 3– 9;
6. Августин Аврелій (Блаженний).- цит. За кн.:Таранов П.С. Анатомія мудрости: 120 філософів: В 2-х т. – Симферополь: Таврия, 1996. – Т.1. – С.860.
7. Тихомиров Ю.А. Публичное право. Учебник.-М., Издательство БЕК, 1995.- С.211
8. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави). – К., 1992. – С.7. Слід зазначити, що П.М. Рабінович одним з перших в українській теоретико-правовій науці підійшов до нового розуміння права, вбачаючи в ньому не тільки імперативи, але й можливості вільного розвитку особи.

9. Костицький В. Приватне право і підприємництво в Україні. Вступ до збірника наукових праць “Приватне право і підприємництво”. – К., 1999. – С.5-11.
10. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М.: “Мисль”, 1990. – С. 99.
11. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теорія. Філософія. Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999.
12. Іван Павло II. Промова на Генеральній Асамблеї ООН (2 жовтня 1979 р.), 7: AAS 71 (1979), 1147-1148; для Івана Павла II ця Декларація – «одне з найвищих проявів людського сумління нашого часу»; Промова на Генеральній Асамблеї ООН (5 жовтня 1995 р.). 2: L'Observatore Romano, вид. англ. Мовою, 11 жовтня 1995 р., с.8. Цит. За кн.: Комpendіум соціальної доктрини церкви. Київ: Кайрос, 2008. – С.103.
13. Игнатьева И.А. Цели и задачи экологического законодательства // Гос-во и право. – 2002. – №7. – С.79.
14. Протасов В.Ф., Молчанов А.В. Словарь экологических терминов и понятий. – М., 1997. – С.101.
15. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). – К.: ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 772 с.

УДК 349.4:349.6

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРМАНЕНТНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Латишева В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

***Анотація.** У статті досліджено наукові концепції сталого розвитку сільського господарства. Доведена пріоритетність екологічного господарювання у агропромисловому комплексі. Запропонована нова форма господарювання – перманентне сільське господарство, яке буде складовою екомережі та сприятиме екологічно збалансованому господарюванню.*

***Ключові слова:** сталий розвиток, екомережа, пермакультура, перманентне сільське господарство.*

***Аннотация.** В статье исследованы научные концепции устойчивого развития сельского хозяйства. Доказана приоритетность экологического хозяйствования в агропромышленном комплексе. Предложена новая форма хозяйствования – перманентное сельское хозяйство, которое будет составной частью экосети и будет способствовать экологически сбалансированному хозяйствованию.*

***Ключевые слова:** устойчивое развитие, экосеть, пермакультура, перманентное сельское хозяйство.*

***Summary.** The article deals with the analysis of the scientific concepts for the agriculture sustainable development. The priority of ecological management in the agro-industrial complex has been proved. The permanent agriculture as a new form of management is proposed to become a constituent part of the ecological network and promote environmentally sustainable economy.*

***Key words:** sustainable development, ecological network, permaculture, permanent agriculture.*

Україну вважають аграрною державою, а розвиток агропромислового комплексу є запорукою продовольчої безпеки. Саме тому політика у державі була спрямована на збільшення обсягів аграрного виробництва. Активне перетворення територій на орні землі – це пряме втручання у природні процеси. Таке втручання в біологічні процеси природа здатна компенсувати за умови, якщо ступінь розораності не перевищує певних меж. Проте практично в усіх ґрунтово-кліматичних зонах унаслідок аграрного виробництва виник негативний баланс гумусу та мінеральних речовин. Отже, замість технократичного шляху розвитку потрібно розробити свій шлях, що базується не на вольових рішеннях власників агрохолдингів, а на системі наукових знань природи з урахуванням особливостей взаємодії живих організмів у природі.

Проблема розвитку аграрних відносин є однією з найактуальніших у сучасній науці. Дослідження відносин ефективного регулювання сільського господарства здійснюють учені-економісти, екологи, правники та ін. У сфері правових досліджень варто зазначити праці таких учених, як Ю. С. Шемшученко, В. В. Костицький, В. Ю. Уркевич, М. В. Краснова, наукові доробки яких були присвячені аналізу відносин сталого

розвитку та екологічного господарювання і створили наукове підґрунтя для цього дослідження.

Метою статті є дослідження наукових концепцій сталого розвитку, спрямованих на відносини ефективного сільського виробництва та пошук нових моделей господарювання у цій сфері.

Зауважимо, що у сучасних умовах Концепція сталого розвитку значною мірою націлена на розв'язання екологічних проблем. Учені В. В. Костицький та Ю. С. Шемшученко наголошують, що сьогодні питання теорії та методології екологічного права знову набувають актуальності. Вчені зазначають, що їх соціальним підґрунтям має бути усвідомлення особливостей сучасного життя, яке супроводжується численними природними та техно- антропогенними катаклізмами, політичними, економічними, воєнними протистояннями, що порушило перед людством проблему усвідомлення свого місця на планеті Земля. Без такого усвідомлення та без реалізації невідкладних заходів настання глобальної екологічної та гуманітарної катастрофи видається все більш реальним. Вони перемістилися на передній план загального спектра глобальних соціально-економічних, політичних, але насамперед гуманітарних проблем, незалежно від того, як науковці, політики та астрологи не оцінювали б перспективи виживання людства і можливого настання якісно нової доби у розвитку цивілізації. Основним досягненням представників світового екологічного руху слід назвати визнання відповідальності теперішніх поколінь перед прийдешніми, усвідомлення призначення кожного покоління в системі розвитку. Адже взаємодія суспільства і природи є загальною умовою життєдіяльності людей. Асоційована працею природа є джерелом, умовою і чинником здійснення виробничої діяльності, є соціальною, як і сам процес її «олюднення», тобто – виробництво [15, 67].

Професор М. В. Краснова, досліджуючи еколого-правові аспекти розвитку сільських територій, указує на цілі Стратегії державної екологічної політики, зокрема: припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі; забезпечення екологічно збалансованого природокористування, що дозволить розширити до 15 відсотків території природно-заповідного фонду, у тому числі сільські території, не обтяжені технологічним виробництвом, а також технічно переоснастивши сільськогосподарське виробництво з упровадженням інноваційних проєктів, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів до 2020 року [9, 31].

Водночас В. Ю. Уркевич наголошував на такій сфері співробітництва, як заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій з упровадженням найкращих практик у цих сферах [14, 76]. Учений визначає органічне виробництво як особливий спосіб (метод) ведення сільського господарства (виробництва сільськогосподарської продукції), що здійснюється на сертифікованих землях сільськогосподарського призначення та підлягає обов'язковій сертифікації, передбачає використання такої системи управління виробництвом, що враховує та покращує стан агроєкосистеми (у тому числі біологічне розмаїття, біологічні цикли і біологічну природу ґрунту), здійснює мінімальну обробку ґрунту й використовує енерго- та ресурсоощадні технології, характеризується турботою про всі компоненти навколишнього середовища та відмовою від використання штучних добрив або синтетичних хімікатів і застосування генетично-модифікованих організмів, метою якого є найповніше задоволення споживачів продукцією, виробленою із застосуванням природних речовин і механізмів [14, 76].

Підтримуємо пропозицію В. Ю. Уркевича включити до законодавства України нормативні приписи щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які прагнуть набути статусу органічних господарств, з урахуванням досвіду ЄС [14, 77].

Отже, встановлено, що землі, на яких здійснюється екологічне господарювання є частиною екомережі. Зважаючи, що особливістю сучасної науки є тенденція зближення природних і гуманітарних наук, уважаємо за доцільне під час дослідження правового регулювання розвитку екомережі у сільському господарстві враховувати головні екологічні концепції.

Унаслідок великої складності об'єктів вивчення екологія має дуже багато законів, принципів і правил. Відомий американський еколог Баррі Коммонер 1974 року сформулював свій максимально скорочений і спрощений варіант законів екології у вигляді чотирьох афоризмів.

Перший закон «Усе пов'язано з усім» акцентує на загальному зв'язку процесів і явищ у природі та людському суспільстві. За значенням він близький до закону внутрішньої динамічної рівноваги: зміна одного з показників системи зазвичай викликає структурно-функціональні кількісні та якісні зміни.

Другий закон «Усе має кудись подітися» можна назвати законом збереження маси речовини однією з найважливіших вимог раціонального природокористування.

Третій закон «Природа знає краще» указує на те, що доки немає абсолютної достовірної інформації про механізми та функції природи, люди майже неминуче шкодять природним системам. Штучне введення органічних речовин, яких не існує у природі, а створених людиною, але вони беруть участь у живій системі, напевне завдасть шкоди. Коммонер Б. доповнив формулювання цього закону: «Природа знає краще, що робити, а люди повинні вирішувати, як зробити це якомога краще».

Четвертий закон «За все треба платити, або ніщо не дається дарма» пояснюється тим, що глобальна екосистема є єдиним цілим, у межах якого нічого не може бути виграно і яке не може бути об'єктом загального поліпшення: «усе, що було витягнуте з неї людською працею, має бути відшкодовано»[12].

Фундатор органічного землеробства І. Є. Овсінський свого часу доводив, що рослини наділені не лише враженнями від зовнішніх чинників впливу, а й водночас можливістю сприймати враження власного рослинного життя, тобто самопізнанням. Учений наголошував на важливості того, де саме має відбутися зіткнення між самотністю рослин і ціллю господаря, та в якому випадку керуючи своїм внутрішнім господарством, рослина здатна викликати у землекористувача розчарування [11].

Отже, екологічне господарювання є пріоритетним, порівняно з іншими формами господарювання. Усесвітня Конференція ООН з питань навколишнього природного середовища і розвитку ухвалила декларацію та визнала Концепцію сталого розвитку домінуючою ідеологією цивілізації XXI століття. Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються матеріальні і духовні потреби населення, що збільшуються, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і вискоєфективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [10].

Статтею 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, передбачено заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах [13].

Стратегію державної екологічної політики України на період до 2020 року [4] від 21 грудня 2010 року N 2818-VI визначено як таку, що має на меті національної екологічної політики стабілізацію і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища у

сфері життя і здоров'я населення, упровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Варто зауважити, що Генеральна Асамблея ООН установила перелік завдань у вигляді 17 цілей. Серед них п'ятнадцятою є «Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад процесу деградації земель і припинення процесу втрати біорізноманіття». І до цього положення додаються невіддільні від цієї завдання, одне з яких таке: «До 2030 року вести боротьбу з опустелюванням, відновити деградовані землі та ґрунти, у тому числі землі, що потерпають від опустелювання, засух і повеней, та прагнути того, щоб у всьому світі не погіршувався стан земель» [10]. Саме до цього завдання було б доречно застосувати знання, що були накопичені людством у сфері пермакультури. Адже цей підхід до проектування майбутнього розвитку земельної ділянки передбачає використовувати організаторську властивість людського розуму для заміни мускульної сили або енергії природного пального. Тому пермакультура базується на знанні екології та законів природи, які дають нам можливість використовувати свої ресурси, але у відповідь потребують негайної турботи.

На тлі двох відомих способів одержання сільськогосподарської продукції – «традиційного», з великою кількістю рутинної ручної праці, і «промислового», ресурсномісткого і екологічно небездоганного, – пермакультура є третім, новим, економічним і екологічним способом сільського господарювання.

На сьогодні у економічно розвинених країнах особливої популярності набуває екологічне господарювання, засноване на принципах пермакультури. На жаль, в Україні указана концепція ще не набула популярності, її переважно використовують у ландшафтному дизайні, а ще рідше – так звані дауншифтери. На нашу думку, незацікавленість законотворців та посадових осіб органів управління в упровадженні концепції «пермакультури» є однією з причин неефективності державної екологічної політики в Україні.

Пермакультура (від англ. «permanent agriculture») означає «постійне» сільське господарство, тобто стійке, таке, що функціонує нескінченно і безперервно. Це, так би мовити, система проектування життєздатного середовища, що оточує людину і заснована на розумінні взаємозв'язку елементів дикої природи. Вона не являє собою приборкання природи. Пермакультура – це розміщення людини в природньому циклі її процесів, безпосередня участь у розвитку навколишнього середовища [8].

Це новий для людства підхід до землекористування. На сьогодні у світі існує всього декілька господарств, де пермакультурний підхід реалізований комплексно.

Концепція пермакультури була розроблена в 1970-х роках австралійським професором екології Біллом Моллісоном і його студентом Девідом Холмгреном [1]. Підґрунтям пермакультури є сталі (збалансовані, гармонійні) системи, що не тільки задовольняють власні потреби в енергії, структурних матеріалах (поживних речовинах), балансі між різними її елементами, але й продукують надлишок, адже пермакультурні системи створюються людиною і для задоволення її потреб. Прикладом сталих систем є незаймані природні системи, що здатні підтримувати природний баланс, інакше б вони не могли існувати.

Отже, стала система є завжди полікультурною. Окрім екологічної, це надає також економічної сталості – меншої залежності фермера від втрати врожаю однієї культури (або від коливання ринкових цін на певний продукт). Виробництво різноманітних, бажано унікальних і цінних продуктів (у тому числі екологічно чистих) робить фермера більш конкурентоздатним. Робота зі складними природними системами вимагає розуміння принципів їх функціонування та їх комплексного втілення в ефективному дизайні. Тому пермакультура зосереджується на створенні невеликих, але високопродуктивних господарств. Зрештою, особлива увага в пермакультурі приділяється соціальній сталості – кооперації та розвитку регіональної економіки [2].

Отже, на підставі проведеного дослідження, зауважимо, що для забезпечення безпечного природного середовища постала нагальна необхідність у переорієнтації ведення господарства (особливо сільського господарства) відповідно до принципів сталого розвитку, пріоритетність яких визначено на законодавчому рівні. Уважаємо, що в Україні необхідно впроваджувати у сільське господарство форми господарювання на принципах пермакультури, які формуватимуть сферу перманентного сільського господарства. Відповідно до цього, необхідно розробити норми права, які сформуєть правовий інститут перманентного сільського господарства як складової сталого розвитку сільських територій.

Пропонуємо для ефективного функціонування правового механізму, що регулює перманентне сільське господарство, визначити коло суб'єктів перманентного сільського господарства. До таких доцільно віднести:

1) фермерське господарство [6], яке є формою підприємницької діяльності громадян, що виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію для отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону. Особливої уваги вимагає новела указанного Закону – фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на діяльності фізичної особи - підприємця і має статус сімейного фермерського господарства;

2) особисте селянське господарство, правовий статус якого закріплено Законом України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року № 742-IV [5]. Відповідно до вказаного Закону: «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму».

Як державну підтримку перманентного сільського господарства вважаємо за доцільне визначити земельні ділянки, які надаються для перманентного сільського господарства складової екологічної мережі України. Відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України» [3] під екомережею розуміється єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів і міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні. Варто зазначити, що відповідно до статті 4 указанного Закону передбачається забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання для створення на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі [3].

Пропонуємо внести зміни до частини 2 статті 92 Земельного кодексу України [7], доповнивши коло осіб, що набувають право постійного землекористування, суб'єктами перманентного сільського господарства. Таким чином, право постійного землекористування гарантуватиме державну підтримку господарствам і стимулюватиме перманентне сільське господарство.

Список використаних джерел

1. Mollison B., Holmgren D. Permaculture one: a perennial agriculture for human settlements. Transworld Publications. Morebank: NSW Australia, 1978. – 126 с.

2. Арданов П. Пермакультура для хлібороба / П. Арданов // Електронний ресурс: Сайт громадської спілки «Пермакультура в Україні» Режим доступу : (<http://www.permaculture.in.ua>). – Назва з екрану.
3. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 № 1864-IV // Офіційний вісник України від 06.08.2004 – 2004. – № 29. – стор. 53, – стаття 1950, код акту 29532/2004.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2011. – № 26. – ст. 218.
5. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. № 742-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 23. – С. 9.
6. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. – Х. : ПП «ІНГВІ», 2008. – 96 с.
8. Знайомство з пермакультурою // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://www.permaculture.in.ua/>). – Назва з екрану.
9. Краснова М. В. Еколого-правові аспекти розвитку сільських територій / М. В. Краснова // Правові проблеми розвитку сільських територій : матеріали Круглого столу, присвяченого пам'яті відомого українського вченого-правознавця, члена-кореспондента НАН України, академіка НАПрН України В. І. Семчика (м. Київ, 9 грудня 2015 р.). – К. : Видавництво «Прінт сервіс», 2015. – 228 с.
10. Національна доповідь ЦСР_липень 2017ukr.pdf // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<https://menr.gov.ua/files/docs/ukr.pdf>). – Назва з екрану.
11. Овсинский И. Е. Новая система земледелия : научно-популярное издание / И. Е. Овсинский. – Белая Церковь : ООО «Білоцерківдрук», 2017. – 197 с.
12. Олійник Я. Б. Основи екології: підручник / Я. Б. Олійник, П. Г. Шищенко, О. П. Гавриленко. – К. : Знання, 2012. – 558 с.
13. Угода про асоціацію України з ЄС // Офіційний вісник України від 26.09.2014. – 2014. – № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.
14. Уркевич В. Ю. Органічне сільськогосподарське виробництво: правові питання розвитку в аспекті євроінтеграції України / В. Ю. Уркевич // Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 травня 2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В. З. Янчука / за ред. проф. В. М. Єрмоленка. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2015. – 412 с. – С. 76.
15. Шемшученко Ю. С., Костицький В. В. Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права / Ю. С. Шемшученко, В. В. Костицький // Екологічне право України : науково-практичний журнал. – № 1–2. – 2017. – 85 с.

ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Костицька І.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, зав. сектором Інституту законодавства Верховної Ради України

***Анотація:** У статті автор уже не вперше ставить питання не тільки про нову роль представницької демократії у сучасній державі, здатність демократії відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки в рамках сучасного розуміння права, але й про соціальну відповідальність органів представницької демократії та самих парламентарів. Проблеми соціальної відповідальності парламентарів досліджуються авторкою з врахуванням їх висвітлення у широкій юридичній, філософській та політологічній літературі. Ця проблема у статті виділяється як особливо важлива з огляду на нові виклики, з якими зустрілися сучасні держави, в основу функціонування яких покладено ліберальні цінності суспільства, здантість цих держав та носіїв влади – парламентарів – зберегти такі ліберальні цінності як основу суспільного та індивідуального життя, знайти відповіді на виклики сьогодення, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум між громадянським суспільством і державою у рамках конституційно-правових вимог. В основі таким міркувань – турбота про те, що інституту парламентарської демократії та члени парламенту були адекватним*

відображенням прагнень та інтересів народу, який наділяє їх владою через систему представницької демократії.

Ключові слова: представницька та пряма демократія, статус депутата, соціальна відповідальність парламенту, соціальна відповідальність парламентарів.

Annotation: In the article, it is not for the first time when the author poses a question not only about the new role of representative democracy in the modern state, the ability of democracy to respond to global challenges using theoretical and legal science within the framework of modern understanding of law, but also about the social responsibility of organs of representative democracy and parliamentarians themselves. The problems of social responsibility of parliamentarians are investigated by the author, taking into account their coverage in a broad legal, philosophical and political science literature. This problem is highlighted in the article as particularly important in view of the new challenges encountered by modern states, the basis of which is the liberal values of society, the sentiment of these states and the carriers of power - parliamentarians - to preserve such liberal values as the basis of social and individual life, to find answering the challenges of the present, ensuring the strengthening of the power influence on the course of events in the society between civil society and the state within the framework of constitutional and legal requirements. At the base of such considerations is the concern that the institution of parliamentary democracy and parliamentarians were an adequate reflection of the aspirations and interests of the people, which gives them power through a system of representative democracy.

Key words: representative and direct democracy, parliamentary status, social responsibility of parliament, social responsibility of parliamentarians.

«Будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею», - відзначив у своїй класичній праці «Про дух законів» Шарль Монтескьє ще у XVIII ст.[1] Ця неспростовна максима великого французького мислителя повною мірою стосується носіїв законодавчої влади – парламентаріїв, наділених у сучасних державах чималими повноваженнями. Адже саме від дій законодавця значною мірою залежить зміст самого законодавства, його спрямованість у правовому врегулюванні найважливіших суспільних відносин, що задає «тон» всій системі законодавчого регулювання суспільних відносин у країні. Зрештою, як доводить як теорія, так і практика функціонування органів законодавчої влади, саме «створення законів та інших законодавчих актів ... складає основну частину роботи і відповідальності будь-якого парламенту у вимірі часу, уваги, використання ресурсів»[2].

Між тим, складні та суперечливі умови глобалізації різних сфер суспільного життя об'єктивно диктують підвищення юридичної та інших форм соціальної відповідальності різних суб'єктів права[3]. У сучасному світі, що стрімко глобалізується та динамічно розвивається, саме органи законодавчої влади виступають, зазвичай, ключовими інститутами первинного правового регулювання суспільних відносин, забезпечення соціальної стабільності, гарантування реалізації прав і свобод людини і громадянина. Такі роль та значення закономірно зумовлюють обов'язкову відповідальність суб'єктів, що створюють ці норми, перед суспільством[2].

Подальша раціоналізація парламентаризму, що спостерігається в багатьох країнах з різними формами державного устрою, державного правління та державного режиму, так чи інакше сприяє певному новітньому «ренесансові» парламентаризму як чільного політико-правового феномену в демократичній системі державно-політичного владарювання. Зростання ваги і значення законодавчої влади зумовлює об'єктивне зростання уваги суспільства до проблематики її належного здійснення законодавцями в інтересах суспільства, оскільки будь-які вчинювані з їх боку порушення вимог права, «вихід за межі норм моралі і чинного законодавства»[3], спотворення волевиявлення народу, викривлення суспільних інтересів безпосередньо підривають авторитет законодавчої влади, ставлять під сумнів, а іноді й унеможливають належне виконання її функцій у державі загалом.

Разом з тим, на думку знаного теоретика права Д.А. Керімова, процес законотворення в сучасних умовах є високоінтелектуальною та відповідальною справою, яка вимагає від своїх суб'єктів надзвичайно відповідального ставлення. Втім, як показує досвід, значна частина парламентаріїв не дуже переймаються такими умовами, в результаті чого депутатський корпус у цілому виявляється часто неспроможним

виконувати свої функціональні зобов'язання на найвищому рівні. Причин тому існує багато, зокрема, з-поміж основних називають, здебільшого, незрілість громадянського суспільства та домінування особистісно-групових інтересів парламентаріїв над загальнонаціональними[4].

При цьому, як відомо, простір публічного-офіційного, формального у функціонуванні парламенту «є найбільш розвинутим, порівняно з іншими державними інституціями»[5]. Тому не випадково найчастіше предметом критики, у розрізі відповідальності законодавців, стають, насамперед, зроблені ними прорахунки у законодавчій діяльності. З-поміж них чи не найчастіше згадуються порушення законодавчої процедури, вимог законодавчої техніки, прийняття ними недосконалих або декларативних законів, які часто не несуть необхідного нормативного навантаження, а так само неприйняття законів, в яких відчувається особлива потреба суспільства, тощо[6].

Відповідно, потреба в забезпеченні суспільної довіри до парламенту передбачає існування комплексного інституту відповідальності парламентаріїв. У такому інституті виокремлюють здебільшого політичний та власне юридичний сегменти, які виявляються тісно пов'язаними з огляду на те, що сам феномен парламентаризму опосередковує важливу частину сфери державно-політичних відносин владарювання[7]. Таке виокремлення ґрунтується на фундаментальному розмежуванні юридичної та політичної відповідальності публічної влади та її носіїв. Природно, лише юридичною та політичною відповідальністю все розмаїття проявів соціальної відповідальності парламентаріїв далеко не вичерпується.

Тому, на наш погляд, предметне дослідження змісту та особливостей інституту юридичної відповідальності парламентаріїв у сучасній державі може проводитися, насамперед, у контексті осмислення ключових особливостей соціальної відповідальності парламентаріїв, яка є базовим соціальним феноменом, у структурі якого виокремлюється власне юридична відповідальність відповідної групи носіїв законодавчої влади. Вочевидь, зіставлення власне юридичної відповідальності парламентаріїв із соціальною (як видового поняття з родовим) та іншими її різновидами (насамперед, політичною) (як однопорядковими явищами) буде не лише продуктивним і доповнювальним до вищезгаданих концепцій, а й матиме фундаментальне евристичне значення, оскільки сприятиме уточненню базових сутнісних рис саме юридичної (як форми соціальної) відповідальності парламентаріїв у сучасних умовах. Зазначені міркування повною мірою стосуються юридичної відповідальності парламентаріїв як представників народу, уповноважених ним на здійснення законодавчої функції в парламенті.

Спершу зазначимо, що власне дослідження феномену юридичної відповідальності у контексті зіставлення з явищем соціальної відповідальності не є новим в юридичній науці. Більше того, можна вважати, з урахуванням існуючих напрацювань, що воно значною мірою видається традиційним. Водночас, у контексті обраного нами ракурсу теоретико-правового дослідження явища юридичної відповідальності парламентаріїв, такий підхід заслуговує на увагу та на своє практичне застосування.

Як слушно зауважено в літературі, відповідальність парламентаріїв є видом соціальної або представницької відповідальності. Адже члени парламенту за статусом депутата парламенту зобов'язані забезпечувати представництво усіх інтересів своїх виборців. Своєю чергою, для розкриття специфіки такої відповідальності парламентарія потребують, насамперед, докладного аналізу й систематизації існуючі правові, етичні, психологічні, соціологічні визначення поняття соціальної відповідальності [8], що є відображенням осмислення соціальної відповідальності парламентарів та її ознак.

Так, у сучасній науці зроблено висновок, що «відповідальність іманентно властива усім сферам і рівням соціальної взаємодії» [9]. Проте першопочатково сам термін “відповідальність” (responsibility) все ж був пов'язаним саме з функціонуванням політичних інститутів (зокрема, за доби англійської і французької революцій XVII–XVIII ст.). Надалі він став позначати право керованого вимагати від носіїв влади публічний звіт

за будь-яку їх дію. Так, досі в англomовній науковій літературі поняття “відповідальність” (responsibility) має досить широкий зміст та тлумачиться як підзвітність (accountability), осудність (imputability), караність (punishability), зобов’язаність (liability), здатність надавати відповідь (answerability), розумність (reasonability) тощо; часто пов’язується з виконанням обов’язку, боргу, з необхідністю відзвітувати за свої дії, спокутувати провину тощо[10].

На основі аналізу значного масиву наукових праць і розвідок, що виконувалися як у межах юриспруденції, так і інших суспільних наук, можна дійти висновків, що натеper соціальна відповідальність, за всієї структурної, внутрішньосмислової та науково-галузевої неоднорідності, інтерпретується переважно як: 1) підзвітність (обов’язкова і необов’язкова, тобто така, що мається на увазі) суб’єкта за свої дії та вчинки; 2) моральний обов’язок, пов’язаний з виконанням покладених на суб’єкта обов’язків; 3) здатність суб’єкта передбачити результати своїх дій, почуття службового обов’язку і усвідомлення своєї відповідальності; 4) специфічна властивість суспільних відносин, яка виявляється у діяльності людини і виражається в усвідомленні або в неможливості усвідомлення нею соціально значимих наслідків вчинення того чи іншого її вчинку; 5) зв’язок поміж двох суб’єктів, за якого один (суб’єкт відповідальності), який володіє свободою волі та вибору, зобов’язується в силу свого статусу будувати поведінку відповідно до очікуваної моделі, а інший суб’єкт (інстанція відповідальності) контролює, оцінює таку поведінку та її результати, а у разі негативної оцінки і наявності провини має можливість певним чином реагувати; 6) механізм соціального контролю, користуючись яким суспільство узгоджує суспільні та особистісні інтереси, а також скеровує поведінку людей у соціально корисне річище; 7) свідомо-вольове ставлення людини до пред’явлених суспільством вимог і обов’язок неухильного їх дотримання, як відповідна позитивна чи негативна оцінка діяльності людини з боку суспільства; 8) етико-правова категорія, яка фіксує залежність особи від соціального оточення, суспільства, держави і визначає ступінь відповідності індивідуальної поведінки наявним нормативним зразкам; 9) діалектичний взаємозв’язок між особою і суспільством, який характеризується взаємними правами і обов’язками, щодо дотримання і виконання приписів соціальних норм, що тягне за собою схвалення, заохочення, а у випадках безвідповідальної поведінки, яка не відповідає приписам соціальних норм, – обов’язок перетерпіти несприятливі наслідки і фактичне виконання цього обов’язку[3].

У сучасній науці абсолютно закономірно звертається увага на комплексність соціальної відповідальності парламентаріїв. Адже, як слушно зауважують учені, на сьогодні відповідальність та відповідальна поведінка носіїв законодавчої влади є одними з найважливіших, «ціннісних орієнтирів в їх діяльності, рівень яких потребує підвищення шляхом внесення змін не лише у нормативно-правову базу держави, а й у традиції, сформовані в державі і суспільстві. Створення нових традицій і правил, які ґрунтуються на загальнонаціональних цінностях та визначених пріоритетах розвитку держави, зокрема, європейського, є одним із стратегічних завдань»[11]. Означені міркування окреслюють не лише глибину проблеми соціальної відповідальності парламентаріїв як комплексної, але й орієнтують на необхідність адаптації кращих з існуючих зразків і моделей при модернізації інституційного «дизайну» соціальної відповідальності парламентаріїв у сучасному суспільстві.

О.М. Овчаренко, підкреслюючи важливість категорії «соціальна відповідальність», звернула увагу на те, що саме «в цій категорії віддзеркалено об’єктивний стан, можливі варіанти й обмеження поведінки людини, зумовлені потребами й інтересами соціуму, відображеними в його цінностях і нормах. Отже, поведінка індивіда характеризується як відповідальна у випадку, якщо він не порушує норм, що діють у суспільстві або в окремій царині суспільних відносин»[12]. У найзагальнішому вигляді «соціальна відповідальність як концепція заохочує кожну людину враховувати інтереси суспільства, беручи на себе

відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах»[13].

Роль та значущість такої відповідальності об'єктивно підвищується у носіїв публічної влади, оскільки вони щонайбільше впливають на суспільні процеси та їх результати, коригуючи їх у соціально корисному, суспільно бажаному напрямі (напрямах). Специфіка соціальної відповідальності суб'єкта, «як риса його характеру в кореляті зі стабільно-вольовими механізмами формуються в процесі інтердіяльності індивідів, у результаті трансінтегруації соціоорієнтацій, соціонорм, соціоправил, соціоцінностей»[14]. Водночас, у науковій літературі також відзначається тісний зв'язок публічної влади та феномену соціальної відповідальності. Зокрема, як відзначає О.Я. Добош, «соціальна відповідальність є інтеграційним чинником ефективності владних відносин у сучасній Україні та основною детермінантою оптимізації феномена влади як явища правової дійсності»[15]. У цьому ж ключі аналізуються правові форми політичної відповідальності влади та її носіїв тощо[16].

За всіх відмінностей, усі вищенаведені теоретичні підходи, як нам видається, відрізняє їх компліментарність та можливість акцентування ними на тих чи інших об'єктивних проявах феномену соціальної відповідальності стосовно певних конкретних суб'єктів такої відповідальності. Такий феномен виявляється поліморфним та, вочевидь, потребує свого уточнення стосовно відповідної конкретної сфери суспільних відносин та суб'єктного виміру (тобто певного суб'єкта відповідальності), що може бути предметом дослідження в окремій статті.

Список використаних джерел

1. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов / Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения; пер с фр. — Москва: Госполитиздат, 1955. — С. 141.
2. Черпак Т.В. Законодавча функція Верховної Ради України: практика реалізації в умовах президентсько-парламентської та парламентсько-президентської республіки. Дис. ... канд. політ. наук. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Т.В. Черпак; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2017. – С. 14.
3. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации: Монография / М.Н. Марченко. — Москва: Проспект, 2009. – С. 215.
4. Керимов Д.А. Законодательная техника: Научно-методическое и учебное пособие / Д.А. Керимов. – Москва: Инфра-М, Норма, 1998. – С. 56-57.
5. Лісничук О. Неформальні аспекти інституційних трансформацій українського парламентаризму / О. Лісничук // Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: Аналітична доповідь / За ред. д. політ. н., проф. Г.І. Зеленько. – Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – Вип. 6 (74). – С. 25.
6. Концепция стабильности закона (серия «Конфликт закона и общества») / Отв. ред. Д.П. Казимирчук.— Москва: Проспект, 2000. — С. 169.
7. Шаповал В.М. Феномен конституційного права: Монографія / В.М. Шаповал. – Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – С. 13-14.
8. Дяченко О.В. Особливості визначення поняття «соціальна відповідальність» у соціологічному контексті / О.В. Дяченко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. - №3 (24). – С. 60.
9. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження. Дис. ... докт. соціолог. наук. Спеціальність 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / О.А. Безрукова; Інститут соціології НАН України. – Київ, 2015. – С. 217.
10. Лиска О.Г. Система відповідальності у місцевому самоврядуванні / О.Г. Лиска // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2010. – Вип. 43. – С. 76.
11. Даниленко Л. Проблеми формування ціннісно-орієнтованої парламентської діяльності в Україні / Л. Даниленко // Сьома щорічна міжнародна конференція «Парламентські читання». – Київ, 2017. – С. 71.
12. Івчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики. Дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура / О.М. Івчаренко; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – С. 34.
13. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні / О.А. Грішнова // Демографія та соціальна економіка. – 2011. - № 1 (15). – С. 40.
14. Пехник А.В. Соціальна природа відповідальності: сутність та роль в формуванні громадянського суспільства / А.В. Пехник // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 58.
15. Добош О.Я. Правова природа влади (загальнотеоретичне дослідження). Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.Я. Добош; Львівський державний університет внутрішніх справ.– Львів, 2011. – С 190.

16. Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України: наукова записка / Кресіна І. О. (керівник наук. колект.), Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Ходаківський М. Д., Стойко О. М., Кукуруз О. В., Стоєцький С. В. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 100 с.

ПРАВО ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ ТА ПРАВО ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРЕЛІКУ СУБ'ЄКТІВ

Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор, професор цивільного права та процесу Університету ДФС України; **Кащук К.Л.**, здобувач вищої освіти Університету ДФС України

***Анотація.** Статтю присвячено питанням удосконалення переліку суб'єктів користування земельною ділянкою. Здійснено аналіз норм Цивільного кодексу України та Земельного кодексу України, та надано обґрунтовані пропозиції щодо закріплення уточненого кола суб'єктів права постійного користування та права оренди земельними ділянками.*

***Ключові слова:** земельна ділянка, суб'єкти, власник, оренда земельної ділянки, землекористувач.*

***Abstract.** The article is devoted to questions of improvement of the list of subjects of use of the land plot. The analysis of the norms of the Civil Code of Ukraine and the Land Code of Ukraine has been carried out, and the substantiated proposals for securing the specified range of subjects of the right of permanent use and rights of lease by land plots have been provided.*

***Key words:** land, subjects, owner, land lease, land user.*

На сьогодні у законодавчому забезпеченні конституційного права на користування земельною ділянкою та права оренди цієї ділянки є певні проблеми, які потребують вирішення. Серед них, на наш погляд, варто виділити проблеми у праві постійного користування земельними ділянками та проблеми суб'єктивного права оренди земельної ділянки, адже ці права суттєво відрізняються.

Так, хоча власники землі поряд із повноваженнями щодо володіння та користування наділяються і повноваженнями щодо розпорядження земельними ділянками, а орендарі – у частині передачі земель в суборенду (за згодою власника), а постійні користувачі такої можливості позбавлені, у праві постійного користування земельними ділянками є низка відмінностей. Це, зокрема, наступні: право постійного землекористування є безстроковим, на відміну від права оренди, і може бути припинене лише з підстав, передбачених законодавством; права та обов'язки постійних землекористувачів визначені чинним земельним законодавством і не підлягають договірному регулюванню (не можуть бути звужені); постійні землекористувачі, як і землевласники, сплачують земельний податок, розмір якого визначається відповідно до норм Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року [1], на відміну від договірного характеру орендної плати тощо. Про ці та інші особливості у свій час наголошував Конституційний Суд України у справі про постійне користування земельними ділянками від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 [2].

Відповідно до ст. 374 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року [3] (далі – ЦК України) суб'єктами права власності на землю (земельну ділянку) є фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади. Також, згідно ст. 792 ЦК України за договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату.

За нормами ч. 1 ст. 92 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року [4] (далі – ЗК України) право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

Відповідно до ч. 2 ст. 92 ЗК України права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають: а) підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності; б) громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації; в) релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності; г) публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування, утворене відповідно до Закону України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 23 лютого 2012 року № 4442-VI [5]; ґ) заклади освіти незалежно від форми власності; д) співвласники багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку.

Отже, на сьогодні в ЗК України передбачена формула про те, що у постійне користування земельні ділянки можуть надаватися фактично лише державним та комунальним юридичним особам, за деякими винятками. Але такі юридичні особи самі по собі є об'єктами, відповідно, права державної чи права комунальної власності, про що неодноразово наголошувалось у літературі [6; 7].

Не зрозуміла позиція законодавця, який у ч. 2 ст. 92 ЗК України до суб'єктів права постійного користування земельною ділянкою включив, зокрема, громадські організації інвалідів України, релігійні організації України, але не включив інші громадські об'єднання. Так, згідно ст. 24 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [8] громадське об'єднання зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке набуто у законному порядку.

У ч. 2 ст. 92 ЗК України до суб'єктів права постійного користування земельною ділянкою окремо включено публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування. Але не зрозуміло, чому законодавець окремо виділяє цей суб'єкт. Адже відповідно до Преамбули Закону України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування». 100 відсотків акцій цього товариства належать державі. Отже, це Товариство підпадає під категорію «підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності» (п. «а» ч. 2 ст. 92 ЗК України).

Крім того, не зрозуміло, чому законодавець надає перевагу підприємствам саме залізничного транспорту. Так, Т. М. Гапотченко, дослідивши особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства, обґрунтовано прийшла до висновку, що суб'єктами права постійного користування земель дорожнього господарства є структурні підрозділи Державної служби автомобільних доріг України, а суб'єктами права постійного користування земель автомобільного транспорту є державні або комунальні підприємства, організації та установи, які використовують об'єкти нерухомості автомобільного транспорту, що розміщені на відповідних земельних ділянках [9, с. 9].

На наш погляд, подібне можна зазначити і щодо земель інших видів транспорту, тому варто п. «г» ч. 2 та ч. 3 ст. 92 ЗК України виключити.

Також, на наш погляд, до кола суб'єктів, передбачених у ч. 2 ст. 92 ЗК України, варто внести деякі інші громадські об'єднання та не підприємницькі товариства, що не є громадськими об'єднаннями. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання» дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення політичних партій, релігійних організацій, асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань та деяких інших суб'єктів.

Чому не можуть бути суб'єктами права постійного користування такі неприбуткові організації, як, наприклад, благодійні організації, кредитні спілки, організації роботодавців та інші?

Перелік цих організацій та об'єднань, на наш погляд, не вичерпний і не може бути вичерпний. Вони можуть бути суб'єктами права постійного користування земельними ділянками, але це повинно бути чітко прописано у законодавчих актах, які регулюють статус цих суб'єктів.

Отже, у ч. 2 ст. 92 ЗК України варто внести зміни, виклавши її в наступній редакції:
«Стаття 92. Право постійного користування земельною ділянкою

1. Право постійного користування земельною ділянкою – це право користування ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

2. Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають: а) юридичні особи, що належать до державної та комунальної власності; б) громадські об'єднання, утворені відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання»; в) організації осіб з інвалідністю України; г) релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності.

3. Право постійного користування земельними ділянками може вноситися державою до статутного капіталу інших підприємств, установ та організацій, статус яких визначається окремими законами».

Що стосується переліку суб'єктів права оренди земельної ділянки, то згідно ч. 2 ст. 93 ЗК України земельні ділянки можуть передаватися в оренду: 1) громадянам України; 2) юридичним особам України; 3) іноземцям; 4) особам без громадянства; 5) іноземним юридичним особам; 6) міжнародним об'єднанням і організаціям; 7) іноземним державам.

Проблемні питання виникають при наданні права оренди земельної ділянки в Україні міжнародним об'єднанням і організаціям та іноземним державам. Справа у тому, що у ч. 2 ст. 3К України не визначено, для яких цілей можуть надаватися земельні ділянки в оренду для цих суб'єктів. Між тим, практика показує, що це може бути і використанням оренди земельної ділянки для дислокації іноземних військових баз. А згідно з нормами Конституції України на території України не допускається розташування іноземних військових баз (ст. 17), а використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України (п. 14 розділу XV «Перехідні положення»).

Отже, у ч. 2 ст. 93 ЗК України також варто внести зміни, виклавши її в наступній редакції: «2. Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам та юридичним особам України, іноземцям і особам без громадянства, іноземним юридичним особам. Міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам земельні ділянки можуть передаватися в оренду в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України».

На наш погляд, закріплення саме такого кола суб'єктів права постійного користування та права оренди земельними ділянками за нормами ЗК України виглядає достатньо логічним і, крім того, буде кроком до завершення періоду приватизації земельних ділянок.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16. – Ст. 112.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 14-25.

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
5. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23 лютого 2012 року № 4442-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 49. – Ст. 553.
6. Бердников Є. Трансформація інституту постійного землекористування у зв'язку з прийняттям нового Земельного кодексу України / Є. Бердников, П. Пастушенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 59-66.
7. Кулинич П. Ф. Право постійного землекористування: для кого воно постійне [Електронний ресурс] / П. Ф. Кулинич // Юридичний журнал. – 2005. – № 5 (35). – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1717>.
8. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.
9. Гапотченко Т. М. Особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Т. М. Гапотченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.

LAND LAW: IS IT PUBLIC OR PRIVATE?

Sydor Victoria D., Doctor of Law, Professor, Chernivtsy Law Institute of National University «Odessa Law Academy» Head of Department of Civil Law Disciplines

Сидор В.Д. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО: ПУБЛІЧНЕ ЧИ ПРИВАТНЕ?

***Анотація.** Метою даної публікації є дослідження характеру співвідношення приватних та публічних основ земельного права. Встановлено, що приватна складова має місце у відносинах власності на землю та землекористування, при укладанні договорів із земельними ділянками. Публічний аспект земельного права реалізується у відносинах державного управління земельними ресурсами. Досліджується рівень державного втручання в процес формування ринку землі. Доводиться, що основне завдання земельного законодавства у вітчизняній правовій системі полягає в правовому забезпеченні балансу приватних і публічних інтересів у використанні землі, який досягається закріпленням сукупності взаємозв'язаних правових механізмів впливу на різні види суспільних земельних відносин.*

***Ключові слова:** земельне право, публічне право, приватне право, земельні відносини, земельне законодавство, ринок землі, державне регулювання.*

***Summary Sydor V.D. Land law: is it public or private?** The purpose of this publication is to study the nature of the relationship between private and public foundations of land law. It is established that a private component takes place in the relations of ownership of land and land use, the conclusion of contracts with land plots. Public aspect of land law is implemented in the relations of state management of land resources. The level of state interference in the process of forming the land market is studied. The main task of land legislation in the domestic legal system is to legalize the balance of private and public interests in the use of land, which is achieved by consolidating a set of interrelated legal mechanisms of influence on various types of public land relations.*

***Keywords:** land law, public law, private law, land relations, land legislation, land market, state regulation.*

Science of land law is going through a difficult period, associated with changes in the principle value of public and private interest in the regulation of land relations. In present conditions of Ukraine's legal system sharpened debate on the division of law to the appropriate field, distinguishing public law and private-law institutions. One of the effective steps of improvement of legislation is the optimization of private and public law principles in establishing the mechanism of regulation.

Publicly-law type of regulation is characterized by the fact that in the areas of public law in the first place are obligations of participants of public relations in its various forms (prohibitions, regulations, etc.). By the nature of norms and orientation influence public law is mainly imperative, and the main result of his influence should be strict implementation of the participants of public relations requirements contained in the law.

Publicly and legal principles of land legislation of Ukraine is objectively due to the principles that determine the need, purpose, features, content and the use of public law of the land in the mechanism of regulation. The basic legal principles of public land law is the principle limitations of land rights and the principle of regulation of land rights.

Publicly legal restrictions represent legal restriction of legal land rights enshrined aimed at ensuring public interests in land relations. The object of public legal restrictions may be any fixed in-law land rights. The ways of the law on public legal restrictions of land rights is a normative set of grounds, boundaries and limitations purposes, restraining orders, list of facilities and the range of subjects related land rights.

Lack of necessary scientific basis transformation property in Ukraine, imperfections and dynamics of the law in this area is not conducive to effective legal regulation of land relations. In today's special urgency and severity is the question of public law principles of land law and the law, public land ownership, its subjects and objects. From the solution of this question depends largely on the integrity of the state, effective protection and use of land resources, the interests of the population of Ukraine and local communities.

The intervention of public law principles in the sphere of land market relations aimed at protecting the interests of the whole society. In modern terms the priority is the formation of socially oriented land market, and it is not possible without interfering with the land market relations public law principles. In accordance with the third paragraph of Art. 1 of the Land Code of Ukraine, the use of land ownership can not prejudice the rights and freedoms of citizens, public interest, aggravate the ecological situation and the natural qualities of the land[1]. That feature of the land law is that it is a sphere interaction of private and public interests, and therefore the regulation of land relations is done using public law and private law means.

Urgent task in conducting legal policy is to ensure optimal ratio of public law and private law principles in the law of the land in establishing a stable order in the country. Therefore, public legal measures bear gradual, thoughtful, gradual, but steady and consistent character.

Type of private regulation of land relations is characterized by the fact that its fundamental principles are striving to give members certain rights of land relations and their feasibility. The nature of the rules and regulation of private right direction is mostly idle, the main result of its regulatory impact is not imposing prohibitions and restrictions, and providing certain rights.

Of private regulation of land relations is characterized by the following principles as the recognition and protection of private land ownership, independence and autonomy of the subjects of land relations, equality of subjects of land ownership. It is in these aspects of private regulation of land relations intervene publicly-legal means, resulting in a restriction of the right of private ownership of land, a restriction on freedom of land transactions, the moratorium on the alienation of agricultural land and more.

Penetration of private regulation in land relations includes not only the creation of new institutions, but also rethinking those who are traditional land rights. Statewide legislation is an independent branch of the law of Ukraine is a system of regulations that govern land relations.

The foundation of the formation of modern land law were laid in the last decade of the last century. At the heart of this process lay as creating new legal institutions and mechanisms of land reform and the need to ensure continuity of legal regulation of land relations. Modern land law considers the land together: as a natural resource and as property. That land legislation, combining private legal and public legal methods of influence, designed and capable of ensuring the rational use and protection of land as a major national wealth under special state protection. Creating a market-oriented land circulation involves identifying, accounting, ensuring optimal combination and harmonization of private and public needs and interests of land relations. Under these conditions regularly updated value problem of public law and private law principles in land law. Since the transition to a market economy can not be accompanied by a revival of the idea of private and public law, integrated regulation, should pay attention to the direct connection of a

large number of problems in the area of land, ignoring the need to optimize the mediation of private and public interests.

One of the basic laws of the land legislation is a significant expansion of private sector regulation. There are existing in land law private legal institutions and norms: land ownership, different types of land use, land easements and other property rights, obligation ratios (rent and other transactions with the land); civil ways to protect land rights. There is a need to improve the mechanism of incorporation of public interest in private law rules governing land relations, and the problem is also the so-called inverse penetration of public law principles in modern private law. The interpenetration of public law and private law principles creates the need to develop the modern theory of land rights in the direction of seeking their optimal value and interaction.

Land legislation in its substantive sense is a set of rules aimed at protecting public and private land interests. Land interests considered constructing category as a decisive factor in the impact and meaning of the land law, the driving force of their motive and behavior of land relations. External criteria publicity land interests is standard form of expression.

It is important to study the problem of establishing balance, finding a universal correlation between the public and of private interests. There is a need to unite in a fundamentally new scientific issue series of general and sectoral aspects of security and protection of land rights. This is due, on the one hand, dynamic environmental conditions of formation and use of land legislation, sharpening needs of economic development and environmental interests of society, increased exploitation of lands in current market conditions, on the other hand – the practical needs in the legislative process and enforcement activity theoretical concepts justifying the ways of legal harmonization of various land interests.

Criteria rights division between public and private but well-known criteria – subject and method of regulation may serve interest. Interest is the values, target and meaningful basis impetus to normative mediation and development of any subjective rights. Value of public law and private law interests in the legal regulation of land relations are legally legal indicator of the quality of the political regime in the relevant historical and legal point of society. Land Reform by introducing private and other forms of land ownership leads to a gradual transformation of the Soviet land relations, which by its nature had only public, an independent view of land relations public-private nature, which naturally leads to the need of traditional and stereotypical doctrinal ideas, opinions and concepts on the relationship between interaction and civil, land, natural resource legislation, development and implementation in practice of lawmaking and enforcement of new legal models of legal regulation of property, land, natural resources, environmental relations through the implementation of norms, principles, methods and mechanism private and public law to ensure that private and public interests in the use and protection of land.

It should be noted that the imperative and dispositive methods of legal regulation does not define public law and private law basis of land relations. Dependence them apart is not linear. Publicly legal interests can be protected discretionary and private rights – imperatively legal methods.

A special way to regulate the relations of public interests in land law formed mainly of prohibitions and regulations, public-legal restrictions on economic activities, subject composition landowners and land users, functional and regional land use restrictions.

Legal land restrictions can be seen in the narrow and broad sense: as either a synthetic method of legal regulation, which is formed mainly prohibitions and obligations as a generic term that includes the proper restrictions, encumbrances and different requirements imposed on the subjects of land relationships. Existing in land law set limits is an important tool for regulating land relations. Purpose of land and legal restrictions is to ensure public land interests.

The source of public legal restrictions in land use is a constitutional provision. Enshrined in Art. 14 Constitution of Ukraine, the special status of land as the main national wealth under special state protection[2] requires special conditions to ensure security and protection of rights of all members of society to the ground. Since the constitutional provisions of Art. 13 on the property of the Ukrainian people to all land within the territory of Ukraine follows the principle

of equal access to land. Equality and fairness in land relations based on formal, ie legal equality. The principle of legal equality involves the introduction state the conditions under which any entity of land rights may be subject land relations.

Restriction of economic activities in order to ensure public land interests should be imposed by the current land legislation under the Constitution of Ukraine, based on guaranteed constitutional right of every citizen to the ground. On the constitutional and legal position justification land legal restrictions possible on the basis of second part of Article 13 of the Constitution of Ukraine, which secures that the property should not be used to the detriment of the person and society[2]. In other words, these limitations may motivated by the need to ensure the land law. If the grounds of restrictions established by the Constitution of Ukraine, their nature, content and features of land defined by law. In this regard, an important task is to determine the extent of lawmaking admissibility limit private interests to protect the land rights of citizens and public land interests.

An important way to ensure the public interest is the regulation of land free access of all citizens to the land to ensure freedom of movement and enjoyment of aesthetic, recreational, recreational needs. In terms of the presence of previous legal procedures and conditions for freedom of access is realized by exercise of public land and through easements.

Public interest in the land is protected by setting security zones Unity and cooperation of public law and private law principles based on the use of general categories and concepts developed in the theory of law, such as the rule of law, prohibitions, permissions, responsibilities, etc. Private and Public Law serve as two main areas of regulation, each of which governs the appropriate field of public relations.

The object of science is the study of land law laws legal regulation of land relations, including the problem of interaction between public law and private law principles of their regulation. Studies of various landlegal phenomena only from the standpoint of public or private law does not give full and comprehensive understanding of their legal nature, does not allow to achieve the goal of complex study of complex land processes and phenomena suggest effective ways of improving land legislation.

Private and public law in all developed legal orders continue to exist as two separate, independent branches regulation as two different types of legal impact on social relations. However, it should recognize and take into account that the private and public sector is always communicate with each other, resulting in some emerging areas of law in which the elements of public law regulation penetrate the private right and vice versa. Identifying elements of public law and private law regulating the land laws and determining their characteristics, should proceed from the fact that the main criterion for separation of private and public law, is the difference in techniques and methods of influence on land relations.

To correct their differentiation is also necessary to consider the sequence of factors that affect the formation of the land law, according to which the interests of the subjects of land relations define the content and the specific properties of these relationships, in turn, determine the nature of legislative requirements.

Land legislation is not a mechanical combination rules breaking equality and norms based on relations of power and subordination actually land legislation is built on a combination of such methods. This relationship is present in some of the land and legal norms, increasing the level of legal institutions and becomes a fundamental level land law in general. Try to break this relationship means to eliminate land law as a branch. Complex (private law and public law) the nature of legalization of land relations finds its manifestation terminology in the current legislation.

Based on the basic directions of state land policy and based on the adoption of specific and interrelated land law, formed a set of legal mechanisms impact on certain types of land relations. The rules of legal mechanisms have both public law and private law and are primarily aimed at ensuring a balance private and public interests over land in the community. It is important, if not decisive, importance ratio and the combination of these mechanisms in the

framework of land regulation. Of private nature of certain norms of possession, use and disposal of land no doubt, as a public law nature of the control of state land or land registry.

The value of land laws and rights as an independent field lies in the possibility of its use as a tool of the complex legal impact on land relations in the state. If we consider the land legislation simply as a set of public law and private law regulations laid down in the Land Code of Ukraine and other normative acts, an important part of the regulatory capacity of the industry will not be involved.

Today, a convergence of private and public law areas of regulation. The widespread use of public-legal means of regulating land relations can not be seen as government interference in private law relations.

This fact underlines the need to combine these tools, without which it can not effectively use the land legislation. Private law can not exist without public as Public Law ensures the efficient use of private law and private legal tools provided are guaranteed public-legal means.

Value the use of private and public law principles in the regulation of land relations is not permanent. It depends on the specific conditions of the economy. In those countries where the land market was formed and the basic principles of the market economy operate effectively, the use of public legal instruments regulating minimum. Where is the process of the land market, the role of public legal regulations of quite substantial.

The main objective of land law in the domestic legal system is legal balancing private and public interests in land use, which is achieved by fixing the set of interrelated legal mechanisms to influence different types of public land law. Given the task corresponds formed in the present system of land law, which is led by the Land Code of Ukraine.

Interaction and mutual influence of public law and private law principles specific to regulation of land relations. One can not ignore that the dramatic changes of private law regulating land relations can not affect the state of public regulation and vice versa. Therefore, changes in the field of private regulation of land must be accompanied by an analysis of the consequences of such changes in public land relations. The same can be said about the changes in the regulation of public land management.

Land laws and the right to form a special provision on the right to land, their occurrence, termination and sale does not seek to isolate the land from the general circulation of the property. The role of land law is acceptable for both private and public interests.

Literature

1. The Land Code of Ukraine dated October 25, 2001 № 2768-III // News of Supreme Council of Ukraine. – 2002. – № 3-4. – Art. 27.
2. The Constitution of Ukraine, adopted at the Fifth Session of the Supreme Council of Ukraine, June 28, 1996 // News of Supreme Council of Ukraine. – 1996. – № 30. – Art. 141.

ПРО ВРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ В ІНСТИТУТІ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ

Костицька С.В., студентка II курсу магістратури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація: у статті аналізується концепція “розщепленого права власності”, притаманна англо-саксонській правовій традиції та можливість її імплементації в українське право в контексті врахування екологічних вимог щодо розвитку інституту довірчої власності.

Ключові слова: довірча власність, траст, вимоги екологічної безпеки, концепція “розщепленого права власності”.

Аннотация: в статье анализируется концепция “расщепленного права собственности”, характерная для англо-саксонской правовой традиции и возможность её имплементации в украинское право в контексте корреляции эколого-правовых требований развития института доверительной собственности.

Ключевые слова: доверительная собственность, траст, требования экологической безопасности, концепция “расщепленного права собственности”.

Summary: the article deals with the concept of the split property title concept, typical for the Anglo-Saxon legal tradition and possibility of its implementation into Ukrainian law in the context ecological safety of the institute of “trust property” development.

Key words: “trust property”, ecological safety, trust, split property title concept.

Соціально-економічні виклики сучасності та формування постіндустріального інформаційного простору обумовлює необхідність різних правових систем по-своєму реагувати на поставлені перед ними проблеми [8; 14]. Особливої актуальності набуває також порівняльно-правовий аналіз довірчої власності та можливості врахування у цих відносинах еколого-правових вимог.

Існує низка причин для створення трасту – від податкової оптимізації до спадкового планування. В цьому контексті важко не згадати гучні політичні скандали і суспільну стигматизацію трастів, у тому числі в Україні. У той же час траст є звичним та історично сформованим інструментом управління майном у країнах англо-американської родини права. Насправді відповідь на питання того, чому Україна, як і більшість країн романо-германського права, «не розуміє» траст як правовий інститут, лежить глибоко в право-світоглядних відмінностях трактування права власності і нетиповості «розщеплення» права власності для українського праворозуміння [7;10].

Проблематика довірчої власності знайшла досить масштабне відображення у працях вітчизняних суспільствознавців, зокрема, дослідників права. У радянський період були видані фундаментальні праці Р.Л. Нарішкіної, Ф.М. Решетнікова, М.І. Кулагіна. В Україні питання довірчої власності та трасту досліджували Р.А. Майданик, Г.В. Онищенко, Ю.В. Курпас, К.Г. Некіт, І.Г. Венедіктова, С.О. Сліпченко та ряд інших науковців, однак питанням дотримання еколого-правових вимог у відносинах, пов’язаних із довірчою власністю, на сьогодні увага не приділялася.

При цьому не можна не зазначити, що українські правознавці по-різному висвітлюють стратегію подальшого розвитку інституту довірчої власності в Україні. Зокрема, Р.А. Майданик і С.О. Сліпченко у своїх наукових працях обґрунтовують необхідність введення конструкції довірчої власності за зразком трасту, а М.М. Слюсаревський вважає інститут управління чужим майном на основі договору управління майном єдиною можливою структурою довірчої власності в Україні.

У той же час, з огляду на постійну трансформацію інституту трасту за кордоном, виникнення нових трастових конструкцій (серед іншого, модифікація класичного трасту та виникнення нових схем використання інструменту трасту в ряді низькоподаткових юрисдикцій) та перманентну законопроектну діяльність, яка пов’язана із можливою імплементацією інституту в українське право або подальший розвиток недостатньо сформованого наразі інституту довірчої власності, проблеми довірчої власності та трасту потребують подальшого дослідження та детального висвітлення, що і обумовлює актуальність цього дослідження.

Дослідження поняття та правової сутності інституту трасту та розщепленого права власності, встановлення особливостей створення та діяльності структури з використанням довірчої власності, у тому числі із використанням специфічних видів трастів, які можуть бути створені в окремих низькоподаткових юрисдикціях, визначення основних тенденцій розвитку довірчої власності на підставі порівняльного аналізу спільних та відмінних рис сучасного правового режиму довірчої власності з врахуванням вимог екологічного права до діяльності суб’єктів підприємницької діяльності залишається проблемою для подальшого висвітлення.

Це обумовлено потребою різних сфер суспільного життя – у сфері нормотворчості (вдосконалення еколого-правового регулювання правовідносин, пов’язаних із довірчою власністю), юридичної практики (для врахування окремих аспектів екологічної безпеки та специфіки довірчої власності з метою здійснення міжнародного структурування бізнесу),

юридичної науково-дослідницької роботі (у контексті подальшого порівняльно-правового вивчення довірчої власності у контексті проблем екологічної безпеки підприємницької діяльності).

Хоча траст як юридична структура досить тривалий час використовується в ряді країн у якості інструменту податкового планування, захисту активів і передання їх у спадщину, цілком імовірно, що конкретні джерела та історичні передумови для їх зародження так і не стануть відомими історикам права. Це передусім можна пов'язати із нестачею системного переосмислення такого складного правового явища середньовічними дослідниками права.

У той же час, не можна не зауважити, що інститут трасту, на переконання окремих науковців, міг виникнути, серед іншого, за рахунок запозичення окремих елементів романського, канонічного та германського права, які були реципіювані європейським правом. Як зазначають окремі дослідники, інститут трасту може виявитися не настільки «англійським», як ми звикли вважати [48, с. 83].

Р.А. Майданик у цьому контексті згадує конструкції цільового майна, які «користувалися популярністю в Стародавньому Римі (інститут цільового майна: майно Богів і організація безоплатної роздачі хліба; *cura bonorum* – управління над майном відсутньої особи; фідучіарні контракти – *fiducia cum amico et fiducia cum creditore*; інститути бонітарної власності, сумісної приналежності речі – *usus auctoritas, usureceptio ex causa fiduciae*, згідно з якими сторони угоди визнавалися суб'єктами спільного права на річ, введеної в комерційний оборот), в середньовічній Європі (церковний фонд, сейзина, фамільний майорат, інші конструкції феодальної концепції) [13, с. 40; 11-12].

Специфіка, предмет і сторони договору управління майном визначені у законодавстві України, у тому числі ЦК України (Глава 70) [1], та навіть у Податковому кодексу України [2] (*Управління майном*). Зокрема, у ч. 3 ст. 1033 ЦК визначається, що «договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на майно, передане в управління». Таким чином, спостерігаємо своєрідну непослідовність законодавця – нез'ясованим залишається питання кваліфікації правової сутності права довірчої власності. З одного боку, право довірчої власності розглядається як різновид права власності, а з іншого – законодавством чітко встановлені обмеження правомочностей управителя майном.

Варто зауважити також, що Глава 70 знаходиться в Розділі III ЦК України (*Окремі види зобов'язань*), що безумовно свідчить про трактування довірчого управління як юридичної конструкції зобов'язального характеру [1].

Аналізуючи правову природу бенефіціарної власності в українському праві, Р.А. Майданик зазначає, що праву України невідоме «розщеплення» права власності, і у зв'язку з цим воно «вирішує проблему встановлення самостійного права в чужому інтересі за допомогою інститутів речових прав на чуже майно, інших прав в інтересах третьої особи (договори довірчого управління майном тощо)» [12, с. 4].

З іншого боку, концепція довірчої власності може бути проаналізована також крізь призму положень стосовно договору управління майном, які викладені в Законі України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [3]. Як передбачено в абзаці четвертому частини першої статті 2 (*Визначення термінів*) зазначеного закону, договір управління майном – договір, за яким установник управління передає управителю у довірчу власність майно з метою досягнення визначених ним цілей та встановлює обмеження щодо окремих дій управителя з управління цим майном. Крім цього, стаття 6 (*Об'єкти управління майном. Довірча власність*) цього закону передбачає, що «об'єкт управління майном знаходиться в довірчій власності управителя», а також що «управитель є довірчим власником отриманого ним в управління майна». Закон також передбачає невичерпний перелік обмежень права довірчої власності управителя у статті 8 (*Обмеження права довірчої*

власності управителя), які за своєю сутністю багато в чому нагадують фідучіарні обов'язки трасті, але еколого-правові вимоги при цьому не згадуються.

Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» є ще одним нормативно-правовим актом, який необхідно згадати для аналізу довірчої власності в українському праві. До 15 грудня 2005 року зазначений Закон містив легальну дефініцію «довірчої власності»: «довірчою власністю за цим Законом є особлива форма договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителю» (зазначені зміни були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 3201-IV від 15 грудня 2005 року) [4].

А.А. Гончарук вважає, що аналіз норм Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та Закону України «Про іпотечне кредитування операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» (як і Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок») [3-5] щодо довірчої власності дає змогу вирізнити, що довірчий власник є єдиним власником довіреного йому майна. При цьому, право довірчого власника обтяжене його фідучіарними зобов'язаннями, які полягають, передусім, у належній реалізації речового титулу в інтересах іншої особи. З огляду на це, титул довірчого власника необхідно трактувати як дуалістичний речово-зобов'язальний феномен, оскільки речове право довірчого власника обмежене його зобов'язаннями. Такими обмеженнями є, наприклад, обмеження стосовно мети, задля якої здійснюється управління власністю, прямі вимоги українського законодавства та договірні обмеження, тобто положення, закладені у договорі управління майном. [8, с. 99]. До числа таких обмежень варто віднести і необхідність дотримання вимог екологічної безпеки, що має бути закріплено у цивільному законодавстві.

Особливо цікавим є аналіз Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Саме із нього, як і з положень ЦК України, можемо зробити висновок про те, що український законодавець конструює довірчу власність як дуалістичну конструкцію з елементами речового та зобов'язального характеру. Зокрема, у статті 4 зазначеного Закону (*Речові права та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації*) право довірчої власності перераховується серед інших обов'язкових для державної реєстрації речових прав, «похідних від права власності» (якими є, зокрема, право користування - сервітут, право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб - емфітевзис, право забудови земельної ділянки - суперфіцій, право господарського відання; право оперативного управління; право постійного користування та право оренди або суборенди земельної ділянки та інші) [6]. Зрозуміло, що питання дотримання вимог екологічної безпеки тут виглядали б абсолютно обгрунтованими і мають також бути закріплені у законодавстві щодо довірчої власності, у тому числі і Методичних рекомендаціях стосовно документів, необхідних для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (схвалені Рішенням колегії Державної реєстраційної служби України № 3 від 11 грудня 2012 року).

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю Закон України № 978-IV від 19 червня 2003 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15>
4. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати Закон України № 979-IV від 19 червня 2003 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-15>

5. Про цінні папери та фондовий ринок Закон України № 3480-IV від 23 лютого 2006 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень Закон України № 1952-IV від 1 липня 2004 року зі змінами. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
7. Гельтер, Мартін, Геллерінгер, Дженевьєв [Martin Gelter, Geneviève Helleringer]. [Fiduciary Principles in European Civil Law Systems]. - ECGI Робочі матеріали з права N°392/2018 (березень 2018). – 41 с. – URL: www.ecgi.org/wp
8. Гончарук А. А. Право довірчої власності. – Бюлетень Міністерства юстиції України № 2 (2014). – с. 97-101. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_u_2014_2_46
9. Лангбейн, Джон Х. [John H. Langbein]. Договірна основа трастового права [The Contractarian Basis of the Law of Trusts]. – 105 Yale L.J. (1995-1996). – с. 625-676
10. Лупой, Мауріціо [Lupoi Maurizio]. Трасти: порівняльне дослідження [Trusts: A Comparative Study]. – Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
11. Майданик Р. Поняття інституту довірчого управління майном в проекті Цивільного кодексу України. – Право України (1998), № 1. – с. 40-41.
12. Майданик Р. А. Право бенефіціарної власності: теорія і практика застосування. – Юридичний журнал (2016), № 7-8 (145-146). – С. 106-120.
13. Майданик Р. А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). – Українське комерційне право №5 (2004). – с. 37-56.
14. ван Рее, Ц.Х. [C.H. van Rhee]. Трасти, трастоподібні конструкції та загальне право [Trusts, Trust-like Concepts and Ius Commune]. European Review of Private Law, 3/2000, с. 453-462.

УДК 339:331.526

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ХАРТІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ДОКУМЕНТАХ ЩОДО СВОБОДИ ПЕРЕМІЩЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Суходольська А.А., старший викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

***Анотація.** У статті на основні аналізу принципи соціальної та економічної діяльності у рамках Європейського Союзу, розкрито права на вільний вибір місця праці та проживання у країнах-членах Європейського Союзу, а також гарантії цього права у контексті однієї із чотирьох найважливіших свобод Європейського Союзу – свободи переміщення робочої сили. Ці питання досліджуються у контексті можливого працевлаштування українських громадян в країнах-членах Європейського Союзу. Авторкою проаналізовані нормативно-правові документи, якими регулюються питання реалізації права на свободу переміщення, права на працю, права на житло як працюючого, так і членів його сім'ї. Найбільшої уваги приділено аналізу положень Договору про функціонування Європейського Союзу та Хартії основних прав Європейського Союзу, розкрито механізм їх реалізації шляхом деталізації положень цих міжнародних правових документів в інших актах Європейського Союзу, зокрема, у положеннях Регламенту (ЄС) № 1612/68 Ради від 15 жовтня 1968 р. Про вільне пересування працівників у межах Співтовариства. Важливою додатковою гарантією працівників на території країн-членів ЄС авторка називає рівноправність щодо питань вступу в профспілкові організації для всіх працівників ЄС та діяльності в профспілкових організаціях. Окремо виділено питання про права на працю, на свободу переміщення, а також гарантії реалізації цих прав для працівників-мігрантів та членів їх сімей.*

***Ключові слова:** свобода переміщення робочої сили в Європейському Союзі, права працівників у країнах-членах ЄС, права та соціальний захист трудящих-мігрантів.*

***Annotation.** The article analyzes the principles of social and economic activity within the framework of the European Union, discloses the right to free choice of place of work and residence in the member states of the European Union, as well as guarantees of this right in the context of one of the four most important freedoms of the European Union - freedom of movement of labor. These issues are being explored in the context of possible employment of Ukrainian citizens in the European Union member states. The author analyzes regulatory documents that regulate the implementation of the right to freedom of movement, the right to work, the right to housing as a worker, and members of his family. The main attention is paid to the analysis of the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union and the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the mechanism for their implementation is disclosed by way of a detailed elaboration of the provisions of these international legal instruments in other acts of the European Union, in particular, in Regulations (EEC) No. 1612/68 of the Council of 15 October 1968 on the free movement of workers within the Community. The author adds an important additional*

guarantee of workers in the territory of the EU member states to the equality of access to trade union organizations for all EU workers and activities in trade union organizations. The issue of rights to work, freedom of movement, as well as guarantees of the realization of these rights for migrant workers and members of their families are singled out separately.

Key words: *freedom of movement of labor in the European Union, rights of workers in EU member states, rights and social protection of migrant workers.*

Найважливіші права і свободи громадян Європейського Союзу юридично закріплені у ряді міжнародних правових документів, серед яких назвемо перш за все Договір про функціонування Європейського Союзу (SFEU) [1] та Хартію основних прав Європейського Союзу (надалі – Хартія)[2]. Відповідно до вимоги цих документів кожний громадянин ЄС має право на свободу пересування, яка залежить лише від обмежень, виправданих громадським порядком, державною безпекою та здоров'ям суспільства.

Право на свободу пересування дає кожному працівникові можливість працювати в будь-якій сфері, за будь-якою спеціальністю відповідно до принципу рівного ставлення до питання про доступ до найманої праці, умов праці та соціальний захист в приймаючій країні (п. 2 Хартії).

Важливою складовою права на вільне пересування є гарантії реалізації цього права. У Пункті 3 Хартії вказано, що право на вільне пересування забезпечується:

1) гармонізацією умов проживання в усіх державах-членах, особливо в разі возз'єднання сімей;

2) усуненням перешкод, що виникають в результаті невизнання дипломів або еквівалентів свідоцтв про професійну кваліфікацію;

3) поліпшення умов життя і роботи трудящих прикордонних районів.

Доцільно відмітити і виключення із даного принципу, що стосується застереження про публічний порядок, громадську безпеку і здоров'я населення та застереження про державних службовців (ст. 45 Договору про функціонування ЄС)[3].

Також варто звернути увагу на те, що в межах розділу 1 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників ЄЕС від 9 грудня 1989 р. [4] сформовано основні правила:

1) “кожен працівник ЄЕС повинен мати право вільного переміщення по території Співдружності...”;

2) “свобода переміщення повинна давати право кожному такому працівнику вибрати будь-яке заняття чи професію в ЄЕС на основі принципів рівноправності, що стосується працевлаштування, умов праці та соціального захисту в країні прийому”;

3) розбудова єдиного економічного простору Співтовариства в обов'язковому порядку підкріплюється соціальним забезпеченням його працівників.

Окремо треба наголосити на рівності цих прав для усього населення та робочої сили, які перебувають на території держав Європейської спільноти. Стаття 39 підрозділу 1 розділу 3 Договору про заснування Європейського Союзу розкриває зміст права на свободу пересування працівників, що веде до скасування будь-якої дискримінації на підставі державної належності працівників держав-членів у питаннях зайнятості, оплати праці та інших умов праці й зайнятості.

З урахуванням обмежень на ґрунті суспільного порядку, суспільної безпеки та суспільного здоров'я із свободи пересування впливає право:

1) зголошуватися на наявні пропозиції щодо працевлаштування;

2) з цією метою вільно пересуватися в межах території держав-членів;

3) перебувати в державі-члені з метою працевлаштування згідно з положеннями, що регулюють працевлаштування громадян цієї держави, закладеними в законах, підзаконних та адміністративних актах;

4) після завершення праці в державі-члені залишатися на її території згідно з умовами, визначеними у виконавчих регламентах, що їх належить розробити Комісії [3].

Закріплені у Хартії права населення і працівників, що перебувають на території країн-членів Європейського Союзу, гармонізовані із відповідними положеннями Договору про діяльність ЄС, за яким свобода вільного пересування працівника включає:

- а) право приймати пропозиції щодо працевлаштування, оголошені в будь-якій державі-члені ЄС;
- б) право вільно пересуватися територією держав-членів з метою працевлаштування;
- в) право перебувати в державі-члені з метою працевлаштування;
- г) право залишатися в державі-члені після закінчення трудових відносин.

Ці права забезпечуються всім працівникам за виключенням працівників, які працюють на державній службі та з врахуванням застереження про публічний порядок, громадську безпеку і здоров'я населення.

Гарантії, спрямовані на забезпечення руху робітників, були закріплені також у статті 49 Договору про заснування Європейського Союзу: тісне співробітництво між органами зайнятості, усунення адміністративних бар'єрів та домовленості про удосконалення законодавства в цій сфері. У свою чергу стаття 50 вказує на необхідність сприяння обміну молодими спеціалістами [5].

Крім того доцільно відмітити про додаткову гарантію працівників на території країн-членів ЄС, яка полягає у рівноправності щодо питань вступу в профспілкові організації для всіх працівників ЄС. Маємо на увазі, зокрема, статтю 8 Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 Ради від 15 жовтня 1968 р. Про вільне пересування працівників у межах Співтовариства[6], яка передбачає, що працівник, який є громадянином держави-члена, зайнятий на території іншої держави-члена, користується рівними правами в питаннях вступу в профспілкові організації та здійснення профспілкових прав, в тому числі права голосу і доступу до адміністративних або керівних посад профспілкової організації; йому може не надаватися право на участь в управлінні публічно-правовими організаціями та право на утримання публічно-правової посади. Він користується, крім того, правом бути обраним до органів представництва працівників на підприємстві.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що свобода пересування є фундаментальним правом не тільки робітників, але й членів їхніх сімей (Регламент № 492/2011 про свободу пересування робітників у межах ЄС від 05 квітня 2011 року[7]). Це стосується, як проживання у визначеній державі, так і переміщення територією ЄС (статті 4–6 Директиви 2004/38/ЄС [8]).

Також члени сім'ї, які не мають громадянства будь-якої з держав-членів, можуть бути підпорядковані лише вимозі щодо отримання в'їзної візи відповідно до Регламенту (ЄС) № 539/2001 із відповідними змінами від 19 липня 2013 року [9].

Тут постає питання про необхідність розкриття змісту поняття «працівник-мігрант». Зокрема, це особа, яка працює за наймом і має громадянство іншої держави-члена, зобов'язана протягом певного часу здійснювати роботу, за яку передбачається пряма або непряма винагорода, а також повинна здійснювати реальну і ефективну діяльність. Поняттям працівник-мігрант охоплюються також особи, які припинили трудову діяльність і залишилися на території держави-члена з метою пошуку нової роботи, тобто отримали статус безробітного. Загалом основи правового статусу працівника-мігранта закріплюються в положеннях Регламенту 1612/68. Цей документ носить рамковий характер, на його базі приймаються інші акти вторинного права, що регулюють дану сферу відносин.

Регламент 1612/68[10] визначає умови доступу працівника-мігранта до роботи за наймом, включаючи рівну можливість отримання пропозиції про працевлаштування в іншій державі-члені, скасування квот на залучення робочої сили з інших держав а також вільний доступ до отримання допомоги в службі зайнятості приймає держави-члена.

Принциповими є положення Регламенту 1612/68 про рівне ставлення до працівників за наймом - мігрантам в порівнянні з працівниками - громадянами держави-члена ЄС.

Право на свободу професійної діяльності та працю розкриває стаття 15 Хартії основних прав ЄС, в якій зазначено, що кожна людина має право на працю і на здійснення професійної діяльності, яку він вільно обирає або на яку він вільно погоджується, має право шукати роботу, працювати, засновувати власну справу або надавати послуги на території будь-якої держави-члена. Вихідці з третіх країн, що мають дозвіл на роботу на території держав-членів, мають право на рівні умови праці з громадянами ЄС[2] (стаття 15).

За сучасних умов праці в межах ЄС важливо гарантувати особі, яка здійснює трудову діяльність та проживає на території держави - члена Співтовариства, право на проживання на цій території, коли він залишить на ній місце роботи через вихід на пенсію або через довічну непрацездатність, а також гарантувати це право і працюючій особі, яка після того, як вона протягом певного часу працювала і проживала на території держави-члена Співтовариства, стала здійснювати трудову діяльність на території іншої держави - члена Співтовариства, продовжуючи при цьому проживати на території першої держави-членів ЄС. Більш детально всі права та умови проживання на території держав членів співтовариства розкрито в Регламенті (ЄЕС) № 1251/70 Комісії від 29 червня 1970 року щодо прав працівників-мігрантів залишитися на території держави-члена після завершення роботи в цій державі[11]; Регламенті 1251/70, що імплементує ст. 45 (3) (d) Договору про діяльність ЄС, регулює право працівників та їх родин за певних обставин залишатися в державі-члені Європейського Союзу, де вони працювали, після того, як строк працевлаштування закінчився. Його може бути реалізовано також членами родини, навіть після смерті працівника. Крім того згідно зі ст. 2 (1) Регламенту 1251/70^[11] працівники, що вийшли на пенсію, працівники-інваліди, транскордонні працівники, за дотримання певних умов, мають право залишитися на постійне проживання в країні їх працевлаштування.

Важливо також відзначити гарантії рівності щодо ряду соціальних прав для працюючих на території країн-членів Європейського Союзу, найважливішими з яких назвемо рівність прав щодо житлових умов та умов реалізації права на власність в межах держав-членів Співтовариства. Зокрема у межах статті 9 Регламенту Ради № 1612/68 від 15 жовтня 1968 року про вільне пересування трудящих в межах Європейського Співтовариства [10] закріплено умови праці працівників - громадян однієї з держав-членів Співтовариства, що працюють на території іншої держави-члена Співтовариства, згідно яких останні користуються усіма житловими правами і пільгами, наданими громадянам цієї держави, і можуть набувати права власності на житло, в якому вони мають потребу.

Список використаних джерел

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union // Official Journal. Series C. – 2008. — Vol. 51. – №115. – P. 1-388.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524
3. Договір про заснування Європейської Спільноти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_017
4. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників ЄЕС [Електронний ресурс] // Хартія Міжнар. документ від 09.12.1989. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>
5. Boeles P. Fair immigration proceeding in Europe / P. Boeles. – Hague : Nijhoff, 2010. – XVIII. – 510 p.
6. Регламент (ЄЕС) № 1612/68 Ради від 15 жовтня 1968 р. Про вільне пересування працівників у межах Співтовариства [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.trudsud.ru/ru/docs/legislation/reglament-ees-1612-68-soveta-ot-15-oktyabrya-1968-g-o-svobodnom-perevizhenii-rabotnikov-vnutri-soob/>
7. Регламент (ЄС) № 492/2011 про свободу пересування працівників у межах Союзу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

8. Директива 2004/38 / ЄС Європарламенту і Ради про право громадян Союзу і членів їх сімей вільно пересуватися і проживати на території держав-членів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/dokumenty-o-pravah-cheloveka-i-grazhdanina/normativnye-akty-o-svobode-eredvizheniya-tovarov-lits-i-uslug/direktiva-2004-38-es-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-29-aprelya-2004-g/>

9. Регламенту (ЄС) № 539/2001 із відповідними змінами від 19 липня 2013 року / Реферативний огляд європейського права / За заг. ред. О. В. Зайчука. – Бер. – квіт. 2014 р. – К., 2014. – 81 с.

10. Регламент 1612/68 Ради від 15 жовтня 1968 р. Про вільне пересування працівників у межах Співтовариства [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.trudsud.ru/ru/docs/legislation/reglament-ees-1612-68-soveta-ot-15-oktyabrya-1968-g-o-svobodnom-peredvizhenii-rabotnikov-vnutri-soob/>

11. Регламент (ЄС) № 1251/70 Комісії від 29 червня 1970 року щодо прав працівників-мігрантів залишитися на території держави-члена після завершення роботи в цій державі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://sci.house/zarubejnoe-pravo-scibook/reglament-see-1251-komissii-iyunya-1970-goda-27576.html>

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ

Тимошенко М.О., кандидат юридичних наук, проректор Європейського університету (місто Київ)

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню актуальних питань екологічної складової сутності й змісту права на вищу освіту. Окреслено провідні науково-теоретичні підходи до визначення права на вищу освіту як сукупності суб'єктивних правомочностей особи. Осмислюється місце і роль права на вищу освіту в системі суб'єктивних прав людини і громадянина. Уточнюється сутність права на вищу освіту через з'ясування змішаного (публічно-приватноправового) характеру цього права; через уточнення його співвідношення з природними та з позитивними правами людини. Акцентовано увагу на тому, що користування іншими екологічними, соціальними, економічними та культурними правами залежить від реалізації особою права на вищу освіту. Досліджені аспекти взаємозв'язку екологічної складової права на вищу освіту з державною діяльністю у сфері охорони довкілля. Внесено пропозиції щодо врахування наробок проф. Василя Костицького про екологічну складову професійної освіти, забезпечення безперервного екологічного виховання та екологічної освіти, врахування екологічного та еколого-правового мінімуму знань як умови призначення на посаду та підвищення на посаді, необхідності ухвалення розробленого ще у 1991 році проекту закону України «Про екологічну освіту і виховання», а до вирішення цього питання – внесення відповідних змін до освітнього законодавства України.*

***Ключові слова:** право на вищу освіту, екологічна освіта, екологічний та еколого-правовий мінімум знань, конституціоналізація екологічного змісту права на вищу освіту, екологічні, соціальні, економічні та культурні права, природне право, позитивне право, публічне право, приватне право.*

***Abstract.** The article is devoted to the research of topical issues of the ecological component of the essence and content of the right to higher education. The leading scientific and theoretical approaches to the definition of the right to higher education as a set of subjective powers of a person are outlined. The place and role of the right to higher education in the system of subjective human rights and citizen are considered. The essence of the right to higher education is clarified due to the determination of the mixed (publicly private law) nature of this right; through clarifying its relationship with natural and with positive human rights. The emphasis is placed on the fact that the use of other environmental, social, economic and cultural rights depends on the person's right to higher education. The aspects of the interconnection of the ecological component of the right to higher education with state activities in the field of environmental protection are researched. Proposed proposals for taking into account profits of Vasyl Kostytskyu on the ecological component of vocational education, ensuring continuous ecological education and environmental education, taking into account the ecological and ecological legal minimum of knowledge as a condition for appointment and promotion, and the need to adopt the draft law of Ukraine "On Environmental Education and Upbringing", elaborated in 1991, and to the solution of this issue - the introduction of appropriate changes to the educational legislation of Ukraine.*

***Key words:** right to higher education, ecological education, ecological and ecological-legal minimum of knowledge, constitutionalization of ecological content right higher education, environmental, social, economic and cultural rights, natural law, positive law, public law, private law.*

У сучасному глобалізованому світі саме вища освіта виступає тим соціальним агентом, який унаочнює щільний взаємозв'язок особистісного та соціального компонентів

розвитку людської цивілізації[18]. Адже модернізація суспільного і державного розвитку на сучасному етапі невіддільна від забезпечення всебічного розвитку особистості, який, у свою чергу, неможливий без здобуття особою придатного для функціонування в сучасному суспільстві освітнього рівня [3]. Саме в ході реалізації цього права людина долучається до процесу набуття знань, умінь, навичок, інформації, тобто забезпечується її доступ до духовно-культурних цінностей людської цивілізації, формує систему професійної адаптації та знань для участі системі взаємодії «суспільне виробництво – довкілля» на основі загальнолюдських цінностей, одним із найважливіших серед яких є завдання збереження природи для нинішнього і майбутніх поколінь людей. Такий доступ до цінностей є найбільш значимою для кожної людини соціальною потребою[17], задоволення якої сприяє створенню сприятливих екологічних та гідних економічних і соціальних умов життя людини і громадянина у не тільки екологічно безпечному, але й придатному для життя навколишньому середовищі.

Водночас, реалізація такого права передбачає організацію та функціонування мережі навчальних закладів, покликаних надавати особі освітні послуги на всіх рівнях і етапах освіти. Процес надання таких послуг, своєю чергою, повинен мати об'єктивний, науково зумовлений, планомірний та наступний характер – від нижчого (дошкільна освіта) до вищого (вища освіта) рівня.

Праву на освіту відповідає обов'язок держави надати, принаймні, мінімальні гарантії задля забезпечення як доступності освітніх послуг у межах функціонування відповідної мережі навчальних закладів, так і надання системних професійних знань, які враховували б екологічну складову. Конституційне регулювання питань вищої освіти та її екологічних і еколого-правових складових, відповідне програмування правового закріплення цієї сфери суспільних відносин є об'єктивним відображенням загальносуспільного значення та функціональних властивостей феномену вищої освіти для розвитку особистості, суспільства і держави, втіленням суспільної цінності зазначеного феномену в сучасних умовах розвитку глобалізованої цивілізації, який супроводжується наростанням екологічних викликів і загроз.

Мова йде про те, що праву на освіту кореспондує не просто обов'язок держави створити навчальні заклади державної власності та забезпечити умови для створення і функціонування на рівноправних засадах комунальних і приватних вищих навчальних закладів[12;13]. Держава через систему нормативно-правових, реєстраційних, ліцензійних, контрольних та сертифікаційних заходів забезпечує відповідне функціонування закладів вищої освіти, які мають надавати необхідні екологічні знання фахівцям у різних сферах діяльності.

Відтак, ключове значення в конституюванні вихідних засад правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти має саме конституційно-правове закріплення права на освіту та форм його здійснення через діяльність закладів вищої освіти як організаційної ланки, покликаної сприяти реалізації права людини на вищу освіту як елемента суб'єктивного права на освіту взагалі і як право на отримання професійних екологічних знань, необхідних для виконання професійних обов'язків зокрема. Тобто, мова йде про реалізацію пропозиції відомого вченого проф. Василя Костицького щодо ухвалення Закону України «Про екологічну освіту і виховання», проект якого був розроблений під його керівництвом ще у 1991 році; у такому разі це означало б і запровадження екологічного та еколого-правового мінімуму освітніх знань у системі навчання у закладах вищої освіти, і встановлення мінімуму екологічних та еколого-правових знань при вирішенні питань про прийом на роботу та підвищенні на посаді [1;2;19].

Отже, феномен вищої освіти як об'єктивне соціальне явище невіддільний від реалізації права на вищу освіту, що позначає сферу індивідуальних можливостей особистості щодо здобуття такого комплексу різноманітних знань, умінь і навичок, що в

сукупності позначається в суспільстві та легітимується (офіційно визнається) державою як вища освіта.

В юридичній літературі існують різні концептуальні підходи до дефініції права на вищу освіту та специфіки його правового забезпечення. Та всі вони так чи інакше узалежнюються від концептуального бачення різними вченими змісту та особливостей права на освіту як базового, вихідного, першопочаткового. Приєднаємося до думки вчених, які вважають, що право на освіту є складним за структурою і включає в себе низку відносно самостійних прав, зокрема і право на вищу освіту [4;5;6].

Під правом на вищу освіту слід розуміти гарантовану державою можливість особи, яка вже має необхідний рівень базової освіти, одержати у закладі вищої освіти або науковій організації за встановленими освітніми програмами і стандартами фахові знання, навички, уміння, компетенції і їх офіційне визнання задля задоволення потреб суспільства і держави у підготовці фахівців вищої кваліфікації, а також особистості в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку з банком екологічних знань реалізації здобутих навичок і знань[9;10; 19]. Близькою до вищенаведеної позиції видається точка зору українського дослідника М.О. Русина, який визначає право на вищу освіту як правосуб'єктність особи із набуття у закладі вищої освіти знань, умінь, навичок, компетентностей тощо, які відповідають кваліфікації фахівця певного рівня вищої освіти у відповідній галузі знань та визначаються державними стандартами [6;11, 236].

Звідси можемо підсумувати, що зазначене конституційне право складається, на її думку, з таких правомочностей: 1) права на одержання вищої освіти за рахунок бюджетних, а не власних коштів; 2) права на одержання стипендії та інших форм матеріальної підтримки; 3) права на безкоштовне користування бібліотеками та інформаційними фондами; 4) права на безкоштовне користування інфраструктурою ВНЗ; 5) права на забезпечення житлом у гуртожитку безоплатно або за мінімальну плату [12, 7;13, 5-6].

На нашу думку, окреслена тенденція в юридичній літературі до «розщеплення» права на вищу освіту на низку правомочностей об'єктивно має певний евристичний потенціал, хоча окремі правомочності й потребують додаткового обґрунтування. Проте, зазначене структурування змісту права на вищу освіту не дає змоги повною мірою осмислити його специфіку не зсередини, а ззовні, а саме в системі інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. З цього погляду уточненню суті права на вищу освіту сприятиме: 1) з'ясування публічно- чи приватноправового характеру цього права; 2) уточнення його співвідношення з природними та з позитивними правами людини; 3) уточнення його співвідношення з іншими екологічними, соціальними, економічними та культурними правами; 4) дослідження його взаємозв'язку з державною діяльністю, у тому числі і у сфері забезпечення охорони довкілля, особливостей його реалізації [14].

У сучасній юридичній науці немає однозначного й усталеного концептуального підходу до вирішення порушених вище питань. Зокрема, у дискусіях довкола природи права на вищу освіту – в аспекті його приналежності до природних або позитивних прав – вважаємо евристично неприйнятною та малоперспективною позицію, за якою це право відносять виключно до тієї чи іншої групи прав, здебільшого до категорії природних прав особистості. Хоча, дійсно важко заперечити, що право на освіту має кожна людина від народження. Тим більше, якщо мова йде про знання, пов'язані із взаємодією із довкіллям у сфері професійної діяльності та у житті у цілому.

Так само від народження вона має можливість після здобуття повної середньої освіти набутти і вищу освіту або навіть декілька вищих освіт, що залежить виключно від волевиявлення конкретної особи. При цьому, вважаємо, що в сучасному світі право на вищу освіту, попри його історично (генетично) природний (а відтак, невід'ємний, невідчужуваний) характер, все ж зазнало істотної позитивізації як на рівні національних, так і на рівні міжнародно-правових документів. Підтвердженням тому є положення, зафіксовані зокрема у: статті 26 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 2

Протоколу I до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, статтях 13, 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1960 року, статтях 3, 4 Конвенції про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти 1960 року, статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, статті 10 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року, статтях 28, 29 Конвенції про права дитини 1989 року, статті 43 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 року, статті 14 Хартії ЄС про основні права 2000 року, статті 24 Конвенції про права інвалідів 2006 року та ін.[7;8;].

Якщо класичні права людини, відомі в теорії права також як права першого покоління, були здебільшого націлені на те, щоб обмежити державну владу [10, 7-8,54-55; 20,27-39], то право на вищу освіту, як і інші освітянські права, належить до позитивних, правозобов'язуючих державу прав (так званих прав другого покоління), оскільки задля своєї реалізації воно об'єктивно потребує цілого комплексу дій держави в особі її компетентних органів у напрямі забезпечення реалізованості цього права. Зрештою, як влучно висловився відомий український конституціоналіст С.В. Шевчук, «при більш уважному ознайомленні з роллю сучасної держави у реалізації фундаментальних прав та свобод стає зрозумілим, що їх теоретичне розрізнення, яке спричинене певними протиріччями між лібералізмом та комунітаризмом, вже не відповідає вимогам сьогодення. Це пов'язано з тим, що всі фундаментальні права розглядаються як позитивні, оскільки вони залежать від дій держави щодо їх реалізації та захисту, а усі права, які юридично виконуються, стають позитивними правами. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати у їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії» [10, 57].

Особливо значимим це положення виглядає у контексті розгляду екологічного змісту права на вищу освіту. Вважаємо, що на користь прийняття твердження про змішаний – природно-позитивний – характер права на вищу освіту в сучасних умовах говорять і такі риси цього права, як залежність його реалізації від політики держави і соціально-економічного розвитку країни, його еволюційний характер, а також програмно-цільовий характер обопільних обов'язків держави і особистості у сфері вищої освіти [3;]. Нарешті, «позитивізації» суб'єктивного права на вищу освіту сприяє і сучасне його тлумачення як публічно-приватного, а не виключно приватноправового феномену, що повинен враховувати механізм його державного забезпечення [2; 9;14]. Так, на думку української дослідниці О.Ф. Мельничук, «в праві на освіту відображається баланс публічних і приватних інтересів» [11, 92]. Очевидно, зазначена теза цілком застосована і до сфери вищої освіти та кореспондуючого їй права.

Отже, можна твердити про змішану природу права на вищу освіту, що зазнає істотної юридичної легітимації і позитивізації в сучасному суспільстві. Такому підходу до цього права сприяє також розуміння самого феномену вищої освіти саме як публічної цінності, публічного блага [12; 13, 25-33].

У ракурсі конституційного забезпечення прав людини вважаємо обґрунтованою тезу про те, що освіта є невід'ємною частиною практично всіх прав людини і громадянина, оскільки без достатнього рівня інтелектуального розвитку, компетенцій, навичок, знань людей неможливі реалізація та гарантування жодного права чи громадянської свободи. Відтак, простежується чіткий соціально-правовий взаємозв'язок між реалізацією права на освіту, зокрема вищу, і належною реалізацією цілого комплексу інших конституційних прав людини і громадянина. Так, за висновком О.Ф. Мельничук, «між правом на освіту та іншими конституційними правами існує тісна взаємодія, яка виражається в їх взаємообумовленості, гарантуванні одним правом іншого. Зазвичай, цей взаємозв'язок настільки сильний, що іноді не можна надати перевагу одному з прав, визначаючи рівень виконання гарантійної місії щодо іншого» [11, 130]. Без реалізації цього права неможливим є користування іншими конституційними правами

[12]. Наприклад, реалізація права на вищу освіту тісно пов'язана з реалізацією інших конституційних (особистих, політичних, соціальних та культурних) прав особи, зокрема таких, як: права на гідне життя (права на достойний життєвий рівень); права на працю, права на відпочинок, права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, права на об'єкти інтелектуальної власності, права на участь в управлінні державними справами, права на інформацію, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо. Здійснення багатьох з таких прав, на думку О.Ф. Мельничук, було б неефективним без реалізації права на освіту [11, 162]. Поза цим правом складно скористатися правом на користування результатами наукового прогресу та правом на вибір роботи [4; 13]. Адаже в багатьох випадках наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для зайняття особою багатьох соціально значимих посад і соціальних ролей у сучасному суспільстві, зокрема посад суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування тощо [13, 74]. Зрештою, саме набуття особою вищої освіти є додатковим чинником формування осмисленої життєвої позиції, належного рівня поінформованості про перебіг суспільних процесів, що уможлиблює підвищений рівень її адаптації у складних або несприятливих екологічних та соціально-економічних умовах, сприяє активній творчій поведінці. Відтак, вища освіта стає основним інструментом творення і примноження людського капіталу [2; 14, 5].

Розгалужена мережа закладів вищої освіти, як і інших навчальних закладів покликана сприяти реалізації права громадян України на вищу освіту (частина перша статті 1 Закону України «Про вищу освіту» [16]) на засадах доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; безперервності і різноманітності освіти; (стаття 6 Закону України «Про освіту» [15]). Зрозуміло, що у зв'язку із таким тривалим зволіканням прийняття Закону України «Про екологічну освіту і виховання» можливим є включення положень щодо екологічного змісту вищої освіти та врахування екологічного і еколого-правового мінімуму у трудовій діяльності людини в процесі працевлаштування і зміни посади та професії.

Як впливає з проведеного вище аналізу, суб'єктивне право людини на вищу освіту є елементом ширшого за змістом права на освіту, охоплює елементи екологічної та еколого-правової освіти. Таке право за сучасних умов має змішану (природно-позитивну) природу, поєднує приватноправові та публічно-правові компоненти у своєму змісті, передбачає високий рівень суспільного та державного визнання, зокрема легітимацію на рівні позитивного законодавства, і найперше – на конституційному рівні, що обумовлює можливість її користування іншими екологічними, соціальними, економічними та культурними правами.

Список використаних джерел

1. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. : УСП МСБ "EUSMEU", 2003. – 772 с. – (Серія "Екологічна бібліотечка" ; №5) (Бібліотечка журналу "Малий та середній бізнес").
2. Костицький В. В. Екологічне право України: [підручник]: 2 кн. / Василь Костицький, – Дрогобич: Коло, 2013. – 363 с.
2. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е.М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 146–164.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Москва: Academia, 1999. – 783 с.
4. Загородній С.А. Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / С.А. Загородній; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2007. – 20 с.
5. Мышенко С.А. Право на высшее образование в России и Германии (сравнительно-правовое исследование): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право / С.А. Мышенко; Федеральное государственное

бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Байкальский государственный университет экономики и права». – Иркутск, 2015. – 20 с.

6. Русин М.О. Право на вищу освіту та його конституційне забезпечення / М.О. Русин // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. - № 5. – С. 234-237.

7. Красняков Є. Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України [Електронний ресурс] / Є. Красняков // Віче. – 2012. – № 14. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3215/>.

8. Павлюх О.А. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів) / О.А. Павлюх, Н.В. Василенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. – Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 4. – С. 178-181.

9. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Монография / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

10. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини // Право України. — 2010. — № 2. — С. 55-64.

11. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду. Дис. ... докт. юрид. наук Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / О.Ф. Мельничук; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2015. – 459 с.

12. Шаповал Р.В. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні. [Електронний ресурс] / Р.В. Шаповал. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_1/PB-1/PB-1_5.pdf.

13. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.О. Боняк; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2005. – 205 с.

14. Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства. Автореф. дис. ... канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.10 – Філософія освіти / М.В. Лисенко; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – Київ, 2013. – 19 с.

15. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 року № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

16. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004.

17. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія / О.М. Костенко. – Київ: Атіка, 2008. – 352 с.

18. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 48–55.

19. Костицький В. В. Організація безперервного екологічного виховання / В. В. Костицький // Зб.: Географічні аспекти природокористування Волині. Тези доповідей. Луцьк, 14-16 лютого 1991. – Луцьк, 1991.

20. Костицький В.В., Кобан О.Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія / В.В. Костицький, О.Г. Кобан. – К.: «Видавничий дім «АртЕк», 2017. – 228с.

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ НЕНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Погоріленко А., магістр права, Національний університет імені Тараса Шевченка;
Університет ім. Міколаса Ромеріса, Вільнюс

***Анотація.** У даній статті розглядаються основні еколого-правові механізми забезпечення права на життя ненародженої людини. У першій частині дається обґрунтування необхідності еколого-правової охорони життя ненародженої людини, а у другій – розглядаються основні міжнародно-правові, європейські та українські інструменти еколого-правової охорони ненародженого життя. Сформувані висновки щодо ступеню існування еколого-правових механізмів забезпечення права на життя ненародженої людини на міжнародному та національному рівнях.*

***Annotation:** This article discusses the main international and national ecological-legal mechanisms for ensuring the right to life of an unborn person.*

***Ключові слова:** еколого-правові механізми; право на життя ненародженої людини; міжнародні механізми захисту права на життя; еколого-правова охорона ненародженого життя.*

Вступ. Навколишнє середовище – основа нашого буття. Прямо чи опосередковано, через матір, ненароджена дитина доторкається до оточуючого світу, формуючись під його впливом: отримує базові необхідні речовини для життя, сприймає інформацію, переживає емоційно життєві події – себто розвивається фізично, психологічно і духовно уже з перших моментів внутрішньоутробного життя. Базовим «елементом» для правильного розвитку дитини є саме фізичний простір, без якого неможливе існування будь-якої людини, а його якість визначає якість життя. Таким чином, екологічні аспекти внутрішньоутробного життя дитини, зокрема відповідальність держави та світової спільноти за створення безпечних екологічних умов для її розвитку є важливими передумовами забезпечення її права на життя.

Метою дослідження є визначення основних міжнародних та національних механізмів еколого-правового забезпечення права на життя ненародженої дитини.

Ступінь дослідженості проблематики. Право на життя як правову категорію раніше досліджували різні вчені. Медичний, біологічний, філософський фундамент права на життя можна знайти в наукових працях Людмили Гридковець, Еріха Блейхмідда, Алана Гевірта, Роджера Браунслорда, Гідо де Верта, Крістіни Муммері; Проблемні аспекти права на життя ненародженої дитини були досліджені вченими: Вольфа Парфенчик, Олександр Флос, Вайнгінгер Олександрія, Леон Кэс, Крістін Савель, Абдулазіз Сахедіна, Спірос Троянос. Тим не менше, еколого-правові засади забезпечення права на життя ненародженої дитини досліджені мало, а в українській науковій думці практично відсутнє наукове обговорення даної тематики.

Обґрунтування дослідження. Не зважаючи на неоднозначність поглядів стосовно визнання ненародженої дитини людиною, наукова спільнота поступово приходить до того, що з перших моментів життя дитина є чуттєвою істотою, яка переживає події життя разом з мамою, здатна запам'ятовувати навколишні події, і, отже, є не просто безособистісним згустком клітин. Результати клінічних випробувань доктора Г.І. Брехмана, професора Міждисциплінарного клінічного центру Університету Хайфи, які базуються на дослідженнях таких учених, як: Ван ден Берг, А. Маркоен,[1] Х. Хейзінг,[2] Т. Верні,[3] Г. Тернера,[4] А. Янова [5] та інших, демонструють, що «тривога матерів за 12-22 тижнів вагітності підвищує ризик розвитку Синдрому дефіциту активності та уваги в дітей віком 8-9 років». [6] Крім того, дослідники Департаменту неврології медичного центру Університету Огайо (США) виявили співвідношення між внутрішньоутробним стресом немовлят та розвитком аутизму після народження. «Наші спостереження підтримують ідею, що емоційні переживання матері під час вагітності можуть бути одним з факторів розвитку шизофренії та біполярних афективних розладів. Пренатальний стрес може бути причиною психосоматичних розладів, таких як астма, мігрень, нейродерміт, розлади мовлення, заїкання, пілоростеноз, енурез та інші». [7]

Також достатньо відомо, що психотерапевти, які практикують досвідно-орієнтовану терапію (гештальт-, екзистенційні, трансцендентальні практики психотерапії тощо), виявили феномен відтворення у дорослому житті певних подій з життя сімей особистості, що мали місце під час її перебування в утробі матері. Підтвердження даних слів можна знайти в дослідженні Д. Чемберлена, який він провів при вивченні гіпнозу та психотерапевтичного втручання до системи матері-дитини, де вік дітей становив 9-23 років, і вони раніше не мали інформації про процес їх народження. Результати порівняння таблиць розповіді матері (з психотерапевтичними інтерв'юваннями) та дитини (за допомогою гіпнотичного опитування) мали високий рівень ідентичності. [8] Таким чином, якщо кілька років тому ненароджена дитина розглядалася лише як купа клітин, то тепер вона розглядається у науковій спільноті як чуттєве творіння, повний учасник життя суспільства через свою матір. Отже, життя дитини як повноцінного члена суспільства повинно отримувати, в тому числі, еколого-правовий захист уже в часі її внутрішньоутробного життя.

Виклад основного матеріалу. Захист життя людини від моменту зачаття здійснений у багатьох країнах світу, таких як Польща, Португалія, Іспанія, Нова Зеландія, Філіпіни, Мальта, Домініканська Республіка, Чілі, Бразилія та інші. У багатьох міжнародно-правових угодах, серед яких *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП – далі), Конвенція про права дитини 1989 року, Американська Конвенція про права людини, Конвенція про права людини та біомедицину 1977 року* та інші, прямо передбачається захист ненародженого життя. Стаття 6 (5) МПГПП передбачає, що вирок смерті "не може здійснюватися щодо вагітних жінок". Заборона смертної кари для вагітних жінок чітко передбачає право на життя ненароджених. Про це неодноразово говориться в записках переговорів стосовно МПГПП (travauxpreparatoires [9]), як от в такій частині: "основна причина, покликана включити [статтю 6 (5)]початкового тексту про те, що смертний вирок не повинен здійснюватися щодо вагітних жінок, полягає в тому, **щоб врятувати життя невинної дитини**". [10] Так само в доповіді Генерального секретаря ООН 1955 року йдеться про те, що намір пункту "був натхненний гуманітарними міркуваннями та розглядом інтересів ненароджених дітей". [11] Схожим чином, в Преамбулі Конвенції про права дитини відтворюються положення Декларації прав дитини 1959 р., у якій зазначалося, що дитина "потребує особливих гарантій та догляду, включаючи відповідну правову охорону, до і після народження". [12] Стаття 1 Конвенції про права людини та біомедицину, яка була відкрита для підписання 4 квітня 1997 року в Ов'єдо, стверджує, що "людську гідність та особистість людини слід поважати з того моменту, як починається життя". Американська конвенція з прав людини чітко вказує на право на життя ненароджених з моменту зачаття. Стаття 4 (1) зазначає: "Кожна людина має право на захист свого життя. Це право захищається законом та, загалом, з моменту зачаття. Ніхто не може бути свавільно позбавлений свого життя". Не виокремлюючи ненароджених в окрему групу, Хартія основних прав Європейського Союзу все-таки зосереджує увагу на захисті ненародженого життя. Стаття [3 (1) та 3 (26)] зазначає, що «кожен має право на повагу до своєї фізичної та психічної недоторканності [...] У сферах медицини та біології слід, зокрема, заборонити використання еugenічних методів, зокрема, тих, які спрямовані на відбір людей», що, очевидно, можна тлумачити як заборону абортів через хворобу плоду. *Таким чином, необхідність захисту життя ненародженої дитини має міжнародне визнання, а легалізація правового захисту життя ненародженої дитини від моменту зачаття є важливим кроком поступу України на шляху до визнання базових європейських цінностей, найважливішим з яких є повага до цінності людського життя.*

Тим не менше, варто зазначити, що найчастіше забезпечення права на життя ненародженої дитини здійснюється через загальні приписи закону або норми міжнародного права, в той час як специфічні еколого-правові механізми цього напрямку відсутні. Еколого-правовий захист життя ненародженої дитини здійснюється через загальні приписи екологічного права, які охороняють в тому числі здоров'я матері до і під час вагітності, непрямо захищаючи здоров'я дитини, таким чином дають можливість для реалізації її права на життя.

Одним з найважливіших інструментів міжнародного еколого-правового захисту життя ненародженої дитини є, безумовно, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату. Вона є міжнародно-екологічним договором, метою якого є стабілізація концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на клімат Землі. Обговорення РКЗК ООН відбувалося в Ріо-де-Жанейро на Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (КООНОСР), неофіційно відомої як **Саміт Землі**. РКЗК ООН була прийнята 9 травня 1992, і відкрита для підписання 4 червня 1992. Конвенція вступила в силу 21 березня 1994. Україна підписала Конвенцію 11 червня 1992 року і ратифікувала 29 жовтня 1996 року. Одним з перших завдань, поставлених РКЗК ООН, було створення національних кадастрів викидів і абсорбції парникових газів. У 1997 році був укладений

Київський протокол, тобто юридично оформлене зобов'язання для розвинених країн зі скорочення викидів парникових газів. Протокол зобов'язує розвинуті країни та країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів у 2008–2012 роках до рівня 1990 року. Наступним документом у межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату стала Паризька угода щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю до 2020 р. Текст угоди погодили в Парижі та прийняли консенсусом 12 грудня 2015. Вступила в дію 4 листопада 2016. В Україні виконання вимог цієї конвенції та впровадження механізмів Київського протоколу до неї, у тому числі в частині реалізації проектів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, було метою діяльності Національного агентства екологічних інвестицій України (з вересня 2014 функції передані Мінекології). Україна підписала Паризьку угоду 22 квітня 2016 року у Нью-Йорку. Верховна Рада України ратифікувала її 14 липня 2016 року.

Існує також низка міжнародних інструментів у сфері екології, в різних галузях:

Атмосфера: Конвенція про транскордонне забруднення довкілля, Женева, 1979; Віденська конвенція про захист озонового шару, Відень, 1985 р., включаючи Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар, Монреаль, 1987 р.;

Чистота води: Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, Хельсінкі, 1992 р.;

Ядерна безпека: Договір про цілковиту заборону ядерних випробувань 1996 рік; Конвенція про допомогу у разі ядерної аварії або радіологічної надзвичайної ситуації, Відень, 1986 рік; Конвенція про раннє повідомлення про ядерну аварію, Відень, 1986 р.;

Здійснення непрямого еколого-правового захисту життя ненародженої дитини існує також у національних законодавствах держав. До прикладу, у Данії існує Закон «Про навколишнє середовище та генетичну інженерію» № 356 від 6 червня 1991 р., у Естонії - Закон 2005 р. «Про оцінку впливу на навколишнє середовище та екологічний менеджмент», Франція має Екологічний кодекс (Code de l'environnement). Основними еколого-правовими актами в Україні є Конституція України, Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про природно-заповідний фонд України».

Висновки. Міжнародне право вповні насичене механізмами захисту та охорони ненародженого життя. Вони здійснюються як через декларування права на життя до народження, так і через конкретні правові інструменти захисту, як-от антиабортативне законодавство, кримінальну відповідальність за вбивство ненародженої дитини, пропаганду цінності людського життя з моменту зачаття та інші. Еколого-правова охорона життя ненародженої дитини існує у вигляді міжнародних екологічних угод та правових норм у сфері екологічного права на державному рівні. Тим не менше, мислячи системно, про еколого-правове забезпечення права на життя ненародженої дитини можна говорити лише у тих державах, де право на життя ненароджених визнається, а тому пряме декларування у нормах екологічного права охорони ненародженого життя не є необхідним. У тих же країнах, де воно не визнається або немає інструментів його захисту де-факто, екологічні норми не можуть визнаватися інструментами забезпечення права на життя ненародженої дитини. На міжнародному ж рівні відсутнє пряме забезпечення права на життя ненародженої дитини, існує лише непряма охорона її життя через захист навколишнього середовища.

Список використаних джерел

1. B. Van den Bergh, „The Influence of Maternal Emotions during Pregnancy on Fetal and Neonatal Behavior,“ Pre - and Perinatal Psychology J., № 5(2) (1990): 119—130
2. H. Hasing and Janus L., Ungewollte Kinder(Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1994)
3. T. Verny and Weintraub P., Tomorrow's baby(New York : Simon & Schuster, 2002)
4. G. Turner, „Psychological Responsibility Bringing Babies to the World“, Proceedings the 4th International Conference on Natural Birth, Prague, (2001): 35-38.
5. Janov A. Imprints, The Lifelong Effects of the Birth Experience(New York : Coward McCann, 1984)
6. G.I. Brekhman, „Emotional life of the fetus: From vague guesses to scientific research,“ Female doctor, №2,(2011):12 (Internet resource - Russian): <http://z-1.com.ua/upload/journals/34/block34site3.pdf>

7. Brekhman - 10-11
8. Chamberlain, The Mind of Your Newborn Child(Class, Moscow, 2005)
9. офіційний запис про переговори. Іноді публікуються та часто корисні для уточнення намірів договору чи іншого інструменту, як це відображено у статті 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів.
10. Report of the Third Committee to the 12th Session of the General Assembly, 5 December 1957. A/3764 3 18.
11. Annotations on the Text of the Draft International Covenants on Human Rights Prepared by the Secretary-General to the 10th Session of the General Assembly, 1 ЛПУ 1955. A/2929, Chapter VI, §10
12. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА У КОНТЕКСТІ КОМПЛЕКСНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Шишовська О.О., юрист

***Анотація.** В статті розглядаються питання комплексної безпеки функціонування підприємства. Автор коротко аналізує проблеми економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності, згадує про такі складові комплексної безпеки підприємства, як інформаційна, кадрова безпека, наводить детальні параметри компонентів внутрішньої безпеки підприємства. Основна увага в статті приділена проблемам так званої зовнішньої безпеки підприємства, перш за все, екологічної безпеки, під якою розуміється сукупність функціональних складових, регулювання яких забезпечується фінансовою, інформаційною, політико-правовою, техніко-технологічною, економічною, інтелектуальною і кадровою функціями, що повинні бути законодавчо встановлені. Найважливішим тут є завдання розробки і реалізації стратегії екологічної безпеки підприємства, яка повинна включати характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз екологічній безпеці підприємства; визначати проблеми стійкості його соціально-економічного стану на короткострокову і середньострокову (три-п'ять років) перспективу; напрями діяльності підприємства щодо реалізації стратегії екологічної безпеки підприємства. Важливим автор називає нормативне правове забезпечення екологічної безпеки підприємства та реалізацію регіонального підходу у цій сфері, вдосконалення регіонального державного екологічного контролю.*

***Ключові слова:** екологічна безпека, економічна безпека, екологічна безпека підприємницької діяльності, підприємство.*

***Annotation.** The article deals with the issues of integrated safety of the operation of the enterprise. The author briefly analyzes the problems of economic security of business entities, mentions such components of the company's comprehensive security as informational, personnel security, provides detailed parameters of the components of the company's internal security. The main attention in the article is paid to the problems of the so-called external security of the enterprise, above all, environmental safety, which refers to a set of functional components, whose regulation is provided by financial, information, politico-legal, technical and technological, economic, intellectual and personnel functions, which must be legally established. The most important here is the task of developing and implementing a strategy of environmental safety of the enterprise, which should include characteristics of external and internal threats to the environmental safety of the enterprise; determine the problem of sustainability of its socio-economic status in the short-term and medium-term (three to five years) perspective; directions of activity of the enterprise concerning implementation of the strategy of environmental safety of the enterprise. An important author calls normative legal support of ecological safety of the enterprise and realization of a regional approach in this sphere, improvement of regional state environmental control.*

***Key words:** ecological safety, economic safety, ecological safety of entrepreneurial activity, enterprise.*

Забезпечення комплексної безпеки будь-якого підприємства доцільно розглядати з позиції запровадження ефективної системи планування та вчасного запобігання заподіянням збитків негативними діями, спрямованих на її зменшення залежно від різних аспектів фінансово-господарської діяльності [9].

Комплексна безпека функціонування підприємства включає економічну безпеку, екологічну безпеку, фінансову та інформаційну безпеку. Економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників. Економічна безпека забезпечує стійку реалізацію основних комерційних інтересів і мету статутної діяльності підприємства. При цьому, вважаємо, для кожного підприємства «зовнішні» і «внутрішні» загрози суто індивідуальні. Водночас

зазначені категорії включають окремі елементи, які прийнятні майже до будь-якого суб'єкта господарської діяльності.

В основу економічної безпеки підприємства покладено такі складові зовнішнього і внутрішнього середовища: інтелектуальну, кадрову, техніко-економічну, економічну, які системно взаємодіють і мають особливий вплив на кінцевий результат.

Найбільш небезпечним є зовнішнє середовище, яке не контролюване підприємцями, його важко виявити і спрогнозувати. Однак під впливом персоналу, адміністрації підприємства внутрішнє середовище може змінюватися, набувати як позитивного, так і негативного стану.

До елементів зовнішнього середовища відносимо і навколишнє природне середовище. Питання про необхідність розроблення та впровадження стратегії формування екологічної безпеки підприємства охоплює критерії і параметри (кількісних і якісних порогових значень) еколого-економічної системи підприємства, що відповідають нормам і нормативам екологічної безпеки; розроблення механізмів і заходів ідентифікації ризиків еколого-економічної безпеки підприємства та їх носіїв; характеристика областей їх прояву (сфер локалізації ризиків); встановлення основних суб'єктів ризиків, механізмів їх функціонування, критеріїв їхньої дії на навколишнє природне середовище, а також на фінансову, організаційну, економічну та інші системи підприємства; розроблення методології прогнозування та планування, підходів до виявлення і запобігання виникненню чинників, що сприяють зародженню ризиків в сфері екологічної безпеки, проведення досліджень з виявлення тенденцій і визначення ймовірності розвитку таких ризиків; організацію дієвої системи забезпечення екологічної безпеки підприємства; формування механізмів і заходів фінансово-економічної політики, які нейтралізують або пом'якшують дію негативних екологічних чинників; визначення об'єктів, предметів, параметрів контролю за забезпеченням екологічної безпеки підприємства [2; 4].

Стратегія екологічної безпеки повинна включати: 1) характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз екологічній безпеці підприємства; 2) визначення і моніторинг екологічних чинників, які зміцнюють або негативно впливають на стійкість його соціально-економічного стану на короткострокову і середньострокову (три-п'ять років) перспективу; 3) визначення критеріїв і параметрів (допустимих значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його екологічної безпеки; 4) розроблення економічної політики, що включає механізми обліку, які впливають на стан екологічної безпеки; 5) напрями діяльності підприємства щодо реалізації стратегії екологічної безпеки підприємства [2; 5; 6].

Однак зазначимо, що базою для розроблення ефективної стратегії є чітко визначена методика формування оптимізації рівня екологічної безпеки підприємства, а інформаційною базою для оптимізації рівня екологічної безпеки підприємства є результати комплексних показників діяльності підприємства.

Оптимізацію рівня екологічної безпеки пропонуємо синхронізувати з показниками економічної безпеки підприємства та визначити на основі інструментарію інтегрального оцінювання.

Важливою групою показників безпеки підприємства є індекси ліквідності активів. На практиці під ліквідністю підприємства розуміють спроможність перетворювати свої фінансові ресурси на гроші для вчасної оплати всіх необхідних платежів із урахуванням періоду їх настання з унеможливленням їх вартісної оцінки. Тобто позитивний показник ліквідності підприємства забезпечує вчасну та швидку оборотність фінансів, реалізацію активів, оплату наявних зобов'язань. Іншими словами -- це співвідношення величини його високоліквідних активів і короткострокової заборгованості.

Отже, за результатами проведених досліджень можемо стверджувати, що для покращення рівня екологічної безпеки підприємства треба враховувати показники економічної безпеки підприємства, ефективність використання наявних матеріальних ресурсів, фінансових результатів, а також підвищувати рівень використання

прогресивних, інноваційних технологій, організації виробництва, менеджменту, персоналу тощо. Особливо доцільно поліпшувати систему взаємодії із зовнішнім середовищем [3].

Досліджуючи підприємницьку діяльність в умовах соціально відповідальної та інклюзивної економіки, ми систематизували внутрішні компоненти, які найбільше впливають на діяльність підприємства та які можуть змінюватися під тиском окремих чинників: персоналу, адміністрації тощо.

Основні компоненти зміни впливу внутрішнього середовища на діяльність підприємства у рамках визначення комплексної безпеки підприємства

Складові	Рівень вагомості для підприємства	Рівень зміни підприємства в суспільстві
Технологічний блок		
Сировина	0,8	0,3
Ресурси	0,6	0,4
Виробництво	0,9	0,6
Енергетичне забезпечення	0,9	0,5
Інноваційно-інвестиційний		
Інновації	0,7	0,7
Інвестиції	0,8	0,8
Фінансове забезпечення		
Ризики	0,6	0,3
Логістика	0,5	0,2
Інші		
Безпека підприємства	0,6	0,8
Зовнішньоекономічна діяльність	0,5	0,8
Психологічний клімат в колективі	0,9	0,2
Максимальне значення	1,0	1,0

* опитування експертів

Отже, на сьогодні актуальним є питання про необхідність підвищення екологічної безпеки підприємства, яка не може розглядатися ізольовано від проблем економічної ефективності та економічної безпеки підприємств. На цьому особливо акцентують увагу органи державного управління, акцентується увага у щорічних зверненнях Президента України до Верховної Ради України, у Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Раду національної безпеки і оборони України» [10], у постанові Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [7], Указі Президента України «Про стратегію національної безпеки України» [8] та ін.

Проте у зазначених вище документах мало приділено уваги питанням зміцнення екологічної безпеки підприємств України в умовах зростання глобалізаційних викликів; існує потреба в удосконаленні законодавства та його спрямуванні на створення ефективної системи державної підтримки підприємництва і чіткого розподілу ресурсів на місцевому рівні. Без вирішення цих питань ускладнюється як формування регіональної екологічної політики держави, так і подальший розвиток регіонального підприємництва.

Доцільним видається відновлення системи регіонального державного екологічного контролю за дотриманням вимог законодавства з питань екологічної безпеки підприємствами. Україні терміново потрібна Концепція екологічної безпеки підприємств [5], а також необхідно усунути прогалини та неузгодженості в сучасному законодавстві, яке регулює суспільні відносини у цій сфері.

Отже, екологічна безпека підприємства – це сукупність функціональних складових, регулювання яких забезпечується фінансовою, інформаційною, політико-правовою, техніко-технологічною, економічною, інтелектуальною і кадровою функціями, що повинні бути законодавчо встановлені. Очевидно, що екологічна безпека підприємства починається не тільки із законодавства та практики державного регулювання, а ще й з установчих документів, які є базовими правовими актами підприємства [2; 9].

Для максимізації рівня екологічної безпеки підприємство повинно проводити роботу щодо забезпечення стабільності й ефективності функціонування в таких напрямках: фінансовому, інформаційному, кадровому, економічному, правовому. Лише комплексна робота на цих напрямках може забезпечити позитивні результати, адже кожна складова має свої особливості та високий коефіцієнт вагомості для підприємства.

Фінансова складова є однією з найбільш важливих, адже фінансова стабільність свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, рівень їх використання тощо. Керівники підприємства повинні оптимізувати структуру власного та позиченого капіталу для забезпечення фінансової стабільності, платоспроможності й фінансової незалежності. Відсутність такої умови може призвести до розхитувань інших складових економічної бази.

Інформація, що стосується всіх сторін діяльності підприємства, на сьогодні найбільш цінний і дорогий ресурс підприємства. Інформація про зміну політичної, соціальної, економічної ситуації, науково-технічна інформація, новизна методів організації та управління підприємством дають змогу йому адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища, ефективно планувати і здійснювати свою фінансово-господарську діяльність. Фінансову та інформаційну складову доповнюють кадри, оскільки саме вони на підприємстві здійснюють обробку інформації та розрахунки фінансових показників. Забезпечення кадрової безпеки включає в себе роботу з планування, підбору і управління персоналом організації, запобігання загроз негативних впливів на економічну безпеку підприємства за рахунок недостатньої кваліфікації працівників підприємства.

Вказані три складові доповнюються системою правового забезпечення, тобто наявністю затверджених нормативно-правових актів як на рівні підприємства, так і на рівні держави. Загалом значення правової складової екологічної безпеки підприємства полягає в ефективному та всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, чіткому дотриманні підприємством і його працівниками правових норм чинного законодавства при оптимізації витрат корпоративних ресурсів для досягнення зазначених цілей.

До ефективно сформованої системи екологічної безпеки підприємства необхідно висувати такі вимоги: створення належних умов для стабільної і планової роботи підприємства з урахуванням можливих ризиків; можливість самовдосконалення та саморозвитку в мінливих сучасних умовах; економічна та управлінська незалежність, свобода вибору та прийняття рішень у межах підприємства; максимально можливе забезпечення захисту екологічних, економічних і регіональних інтересів підприємства; функціонування тільки в межах законодавства; прогнозування і своєчасне усунення ризиків, що можуть становити загрозу економічній безпеці; чітке функціональне розмежування між органами законодавчої, виконавчої та судової влади; повна прозора діяльність перед органами, які входять у зазначену систему.

Отже, досягти високого рівня екологічної безпеки підприємства можна шляхом ведення єдиної політики, якої повинні притримуватися не лише керівники, а й усі працівники підприємства на різних етапах ієрархії управління ним. Без систематизації прийнятих рішень та їх правильності неможливо домогтися виходу з кризи, змінити на позитивну економічну ситуацію підприємства, створити ефективні механізми досягнення фінансової мети за умови екологічної безпеки функціонування підприємства.

Досліджуючи проблему правового забезпечення екологічної безпеки, пропонуємо забезпечити відповідний дуалізм вирішення питання: на рівні підприємства – у вигляді установчих, статутних документів, внутрішніх положень, концепцій розвитку підприємств тощо; на рівні держави – у вигляді розробки та затвердження відповідних нормативних правових актів у сфері екологічної безпеки підприємства.

Список використаних джерел

1. Костицький В. В. Оподаткування: економіка, право, екологія / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К. 2003.
2. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. : УСП МСБ "EUSMEU", 2003. – 772 с. – (Серія "Екологічна бібліотечка" ; №5) (Бібліотечка журналу "Малий та середній бізнес").
3. Костицький В. В. Екологічне право України: [підручник : у 2 кн.] / Василь Костицький; Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи. – Київ : Коло, 2012–2013.
4. Папехин Р.С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий / Р.С. Папехин // Взгляд молодых ученых на экономические и финансовые реформы в России: сб. ст. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2007. – 0,6 п.л.
5. Костицький В. В. Методологічні проблеми кодифікації екологічного законодавства / В. Костицький // Малий і середній бізнес (Право, Держава, Економіка). – 2011. – № 3-4. – С. 3-6.
6. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.С. Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с. – С. 667¹
7. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр
8. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
9. Кириченко О.А. Нормативно-правове регулювання системи економічної безпеки підприємства / О.А. Кириченко, О.Л. Коробчинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2009/11.pdf
10. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Співзасновники журналу

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

Асоціація українських правників

Українська екологічна спілка

Адвокатське об'єднання «Василь Костицький і Партнери»

Редакційна рада

Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та НАПрН України, доктор юридичних наук, професор.

Гетьман А.П., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, Проректор з наукової роботи Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (*голова редакційної ради*).

Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*головний редактор*).

Редакційна колегія

Андрейцев В.І., доктор юридичних наук, професор.

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права Юридичного інституту Київського національного університету і. Тараса Шевченка (*заступник головного редактора*).

Бобкова А.Г., доктор юридичних наук, професор, декан Економіко-правового факультету Донецького національного університету.

Єрмоленко В.М., доктор юридичних наук, професор.

Каракаш І.І., кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Краснова М.В., доктор юридичних наук, професор, завідувач. кафедрою екологічного права Юридичного інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,

Кулинич П.Ф., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник завідувача відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії правових наук України.

Курило В.І., доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України, заслужений юрист України, Перший проректор Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Малишева Н.Р., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, Заслужений юрист України, провідний науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії правових наук України.

Мироненко І.В., кандидат юридичних наук, доцент.

Нагребельний В.П., кандидат юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії правових наук України.

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*заступник головного редактора*).

Носік В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового, земельного та екологічного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Олещенко В.І., кандидат географічних наук, професор кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Розовський Б.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

Романко С.М., кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Романенко Є.О., кандидат юридичних наук, доцент

Сидор В.Д., доктор юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Соколова А.К., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Шульга М.В., член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 6 від 10.06.2017 р.).

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи 01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8

тел./факс 228-50-12

e-mail редакції: natalka_bn@ukr.net

Підписано до друку 28.07.2017
Формат 60*84/8. Наклад 300пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавничий дім»АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
Тел.: (067) 440-11-37
e-mail ph-artec@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК №4779 від 15.10.2014 р

